

Любомир Винар

ДМИТРО ДОРОШЕНКО — ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ І БІБЛІОГРАФІЇ

Дмитро Іванович Дорошенко (1882—1951), історик широкої ерудиції і автор численних наукових і публіцистичних праць, у своїй науковій творчості присвятив спеціальну увагу історіографічним і бібліографічним дослідженням. Не зважаючи на те, що ці дві ділянки займають виїняткове місце в його творчій спадщині, дотепер не появились жодні обширніші дослідження, присвячені бібліографічним і історіографічним працям історика. Це зокрема відноситься до бібліографічних праць Д. Дорошенка, які тісно пов'язані з його історіографічними дослідженнями.

Тут треба пригадати, що Дмитро Іванович започаткував свою наукову працю в 1904 році, як бібліограф, і лише пізніше переключився на історичну наукову працю. Його зацікавлення українською бібліографією не було випадкове. Воно вказує рівночасно на тісне пов'язання бібліографії та історіографії в наукових творах дослідника. Без перебільшення можна ствердити, що бібліографічні дослідження Д. Дорошенка не лише мають безпосереднє відношення до його історіографічних праць, але становлять їхню основу.

Заки перейдемо до розгляду цих двох ділянок творчості дослідника, хочемо уточнити поняття бібліографії й історіографії, а також розглянути коротко питання їхнього взаємовідношення.

Бібліографія, як ділянка наукового досліду, має свою методологію, теорію і термінологію. У широкому розумінні вона є наукою, яка вивчає видання і їхнє значення в розвитку людської культури. Окремий наголос кладеться на класифікацію, реєстрацію і опис видань, їхній історичний розвиток і їхнє розповсюдження. Історія бібліотек, книги і друкарства також становить інтегральну частину бібліографічних досліджень, і рівночасно вказує на її пов'язання із історіографією й іншими допоміжними історичними дисциплінами. У вузькому розумінні бібліографія займається інвентаризацією та описом різноманітних видань. Вислід бібліографічних досліджень головню появляється у формі бібліографічних довідників. Ця частина бібліографії, яка займається вивченням друкованих і недрукованих історичних праць, називається історичною бібліографією і являється одною із важливіших допоміжних історичних дисциплін. Хоч Дмитро Дорошенко у своїх

працях не уточнив поняття бібліографії, проте не улягає сумніву, що він розумів її, як інвентаризацію українознавчих праць. Свої бібліографічні праці він не обмежував до історичної бібліографії; його бібліографічні дослідження охоплювали різні українознавчі ділянки.

У широкому розумінні поняття історіографії утотожнюється із історією, писанням історії або історичним дослідженням. У вужчому розумінні історіографія, як спеціальна або допоміжна історична дисципліна, займається вивченням розвитку історичної науки. Різницю між історичним і історіографічним дослідженням доволі вдало з'ясував Ф. П. Шевченко у статті «Історіографія — важлива історична дисципліна» (*Історіографічні дослідження в Українській РСР*, Вип. I, 1968, стор. 5—20), мовляв: «Історіографія вивчає не первинний процес-розвиток суспільства, як це робить історія, а вторинний процес — розвиток самої історичної науки» (стор. 6).

Історіографія охоплює широке поле досліду і включає вивчення окремих етапів розвитку історичної думки, дослідження організаційних форм наукової діяльності (наукові установи), аналізу творчості поодиноких істориків на тлі їхньої доби, дослідження окремих історіографічних шкіл у зв'язку із розвитком історичної думки, вивчення періодичних та інших історичних видань, які віддзеркалюють стан історичної науки й інші питання, пов'язані з історіографічною тематикою.

Історіографічні праці появляються у формі монографій, нарисів, статей, бібліографічних довідників і рецензій на історичні видання.

Пов'язання історіографії з бібліографією близьке і надзвичайно важливе при вивченні історичних видань поодиноких дослідників та науково-видавничої діяльності окремих наукових і навчальних установ.

Автор цієї статті хоче обговорити, бодай в коротких зарисах, історіографічну і бібліографічну творчість Дмитра Дорошенка, якого наукова діяльність заслуговує на всебічне дослідження.

Бібліографічну творчість Дм. Дорошенка обговорюємо в першій частині нашої праці з огляду на хронологію його наукової діяльності.

Бібліографічна праця і видання

У 1904 році вийшла друком перша обширніша бібліографічна праця Дмитра Дорошенка п. н. *Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью* (С. Петербургъ, 1904, 60 стор.). Автор бібліографії був тоді студентом історично-філологічного відділу Петербурзького університету. Генезис і коротку історію цього видання подає Д. Дорошенко у своїх цінних спогадах.

«Коли вже по всіх високих школах, пише Дорошенко, повстали українські гуртки, з'явилася потреба мати якийсь показник літератури, щоб вишукати матеріал для освідомлюючої праці по гуртках — з обсягу українознавства. За тих часів література з українознавства була ще не така велика, як тепер. Вона була розкидана по різних

періодичних виданнях і її було нелегко знаходити. Головно треба було знати, де і як шукати. Енергійна Настасія Щербань, яка близько приймала до серця справу освідомлюючої праці по гуртках, подала думку, щоб я склав такий покажчик. Зупинилася на мені тому, що я вже трошки писав і друкував, любив книжки і особливо цікавився бібліографією».¹

Дорошенко погодився опрацювати такий бібліографічний довідник, призначений для української студентської молоді, яка цікавилася різними аспектами українознавства. Багато в цій праці допоміг йому Олександр Лотоцький, який проживав тоді в Петербурзі, і мав доволі велику українознавчу бібліотеку. Лотоцький також «узяв на себе звесь клопіт з цензурою, а потім з друкарнею. Рукопис пролежав у цензурі рівно вісім місяців і був скорочений рівно на третину; цензор викреслив більшість назв книжок і статей, друкованих в Галичині».²

Не зважаючи на гострі ножиці російської цензури, бібліографія Д. Дорошенка, до певної міри, виповнила своє завдання і стала допоміжним довідником для українського, головно студентського, читача. Це видання рівночасно вказує на ознайомлення його автора з попередньою бібліографічною літературою, з працями А. М. Лазаревського, М. Комарова, І. Левицького та інших українських бібліографів, про які він згадує у своїй передмові до довідника.³ Не менше важливим є факт, що Дорошенко в цьому виданні подав свою першу періодизацію української історії, яка згодом, у змінений і доповнений формі, стала основою його історичних праць. Дотепер ця, на нашу думку, важлива риса довідника Дорошенка, була переочена істориками і бібліографами.

Бібліографічний довідник Дорошенка складається із 25 розділів і охоплює історію, етнографію, літературу, мову, право, економію, біографію та інші ділянки українознавства. Перший розділ «Научный

¹ Дмитро Дорошенко, *Мої спомини про давнє-минуле* (1901—1914 роки). Вінніпег, 1949, стор. 49.

² Там же, стор. 50.

³ У передмові до бібліографії Дмитро Дорошенко вказує на перестарілість важливіших довідників; зокрема «Указатель источников для изучения малороссійскаго края» А. М. Лазаревського, який появився у 1858 році, і довідник М. Комарова «Покажчик нової української літератури» (Рада, ч. 1, 1883), який доведений до 1883 року. Натомість «Галицько-руська бібліографія» (1772—1886) І. Левицького є недоступною для читачів в Росії, а покажчик Б. Грінченка «Литература украинскаго фольклора» (1906) обмежений головно до фолклорних видань. Саме тому завданням праці Д. Дорошенка є «дати по можливості повну бібліографію» українознавчих праць. Д. Дорошенко, *Указатель, цит. пр.*, стор. 1.

Докладніше про ранній розвиток української наукової бібліографії в праці І. І. Корнейчика, *Історія української бібліографії* (дожовтневий період), Харків, 1971; І. І. Корнейчик, *Розвиток бібліографії на Україні*, Вип. 5, Харків, 1961.

взгляд на украинцев, какъ на отдельную народность» містить два підрозділи: матеріали, які піддержують «культурну і політичну незалежність народу» і матеріали, які заперечують відрубність українського народу. Бібліографія Дорошенка начислює 722 бібліографічних позицій і реєструє книжки і статті, які головню друкувалися в російській і українській мовах. Лише невелика кількість бібліографічних позицій реєструє українознавчі видання в німецькій, польській і французькій мовах. Також треба згадати, що Дорошенко вирішив видати свій покажчик без анотацій і це до певної міри зменшило довідкову вартість видання. Крім того бібліографічний опис включених видань неповний — при описі книжок компілятор вилишив назву видавництва і кількість сторінок видання, а при реєстрації статей не подано їхніх сторінок. Через царську цензуру багато основних видань вилишено, включаючи М. Грушевського Історію України-Руси, деякі важливіші праці В. Антоновича, І. Франка, О. Огоновського та інших авторів. Доповнення до бібліографії Дорошенка та її критичне обговорення надрукував В. Доманицький в *Київській старині*.⁴ Рецензент звернув увагу на пропуски в довіднику Дорошенка і їх доповнив, а разом підкреслив, що навіть у видрукованому виді ця праця виконає своє знавдання. Це також писали інші рецензенти.⁵ Інтересно згадати, що теперішній український советський бібліограф І. Корнейчик спершу позитивно оцінив значення бібліографії Дорошенка у одній із своїх праць в 1961 році, але вже у пізніше виданій *Історії української бібліографії* Корнейчик критично писав, що «найбільшою увагою складача — буржуазного націоналіста Д. І. Дорошенка — користувалася література з національного питання».⁶

Тепер коротко про історичну схему Дорошенка, поміщену в його довіднику. Українську історію він ділив на такі періоди: археологічний, княжий, литовсько-польський (козаччина), московський період (Руїна, Гетьманщина і її суспільний устрій), Запоріжжя (історія і устрій), історія України (в оригіналі «Южной Руси») від пол. XVIII ст. до 60-их років XIX ст., новітня доба («від 60-их років до наших часів»)⁷. Додатково в довіднику Дорошенко включив розділи, присвячені «Галицькій Русі під владою Австрії» і «Угорській Русі», а також окремі розділи, присвячені «Описанню території, зайнятої малоруським народом в Росії, Австро-Угорщині і Кубані.

Як бачимо, Дм. Дорошенко у своїй схемі охопив усі періоди української історії, усю етнографічну територію України і усе українське населення, без огляду на тодішній поділ українських земель між Росією і Австро-Угорщиною. Він також був змушений придержуватися тодішньої російської історичної термінології і тому уживав назву «Южна Русь».

⁴ Доманицький, *Кіевская старина*, кн. IX. 1904, стор. 104—113.

⁵ В. Гнатюк, *Літературно-Науковий Вісник*, кн. 7, 1904, стор. 63. З інших рецензій згадаємо С. Русову, *Южныя записки*, (Одеса), ч. 30, 1904.

⁶ І. І. Корнейчик, *Розвиток бібліографії на Україні*, стор. 34—35.

⁷ Д. Дорошенко, *Указатель*..., стор. 7—19.

У 1904 році Дмитро Дорошенко опрацював другу бібліографію рекомендаційного характеру, «Народня українська література».⁸ Це була перша українська рекомендаційна бібліографія, яка реєструвала 189 українських видань науково-популярного змісту і художньої літератури за «останніх десять років — 1894—1904» (Вступ). Під кожною бібліографічною позицією укладач подав витяги з рецензій різних авторів. Бібліографія була призначена для масового читача української літератури. «Цей довідник, пише Володимир Дорошенко, був дуже на часі і улегшив вибір відповідної літератури для складання народних бібліотек. Тоді й приватні люди й особливо земства ширили між населенням популярну літературу, складали цілі бібліотечки такої літератури».⁹ Критика прийняла прихильно цей другий бібліографічний довідник Дм. Дорошенка,¹⁰ який увійшов у історію української бібліографії, як перший автор рекомендаційної бібліографії. Беручи до уваги вік молодого бібліографа, можна ствердити, що вже в ранніх 1900-их роках¹¹ він виказався здібним бібліографічним дослідником, а його праці в тому часі виповнили поважну прогалину в українській бібліографічній літературі і причинилися до дальшого розвитку цієї ділянки українознавства.

До вибуху Світової війни Дмитро Дорошенко брав видатну участь в розбудові різних українських журналів і часописів («Хлібороб», «Рідний Край», «Громадська Думка», «Нова Громада», «Україна», «Рада» та інші). Також стає одним із видатних суспільних діячів і організаторів українського наукового життя. Він мав нагоду містити свої статті, рецензії і бібліографічні нотатки з різноманітної українознавчої тематики в різних серійних виданнях. Отже його бібліографічна діяльність не переривалася. Зокрема треба згадати його секретарство в редакції «Украинского Вѣстника» (1906) — органі Української Парламентарної Громади у Петербурзі, в якому він провадив бібліогра-

⁸ Д. Дорошенко, *Народная украинская литература*. Сборникъ отзывовъ на народныя украинскія изданія. С. Петербургъ, Типографія училища глухонѣмыхъ, 1904, 72 стор.

Цей показчик Дм. Дорошенко опрацював за порадою Ол. Лотоцького, який у тому часі (студентські часи Дм. Дорошенка в Петербурзі) заохочував його до бібліографічної праці.

⁹ Вол. Дорошенко, «Пам'яті українських бібліографів», *Науковий збірник УВАН*, т. II. Нью Йорк, 1953, стор. 176.

Обширнішу рецензію на це видання опублікував В. Доманицький в *Кієвская старина*, кн. XII, 1904, стор. 184—185. Рецензент пише, що довідник Дорошенка являється «цінним і потрібним виданням для кожного, хто інтересується українською народною літературою», (стор. 185).

¹⁰ Див. В. Гнатюк, *ЛНВ*, кн. 7, 1904, стор. 64 (рецензія), А. Лотоцький, *Вѣстникъ воспитанія*, кн. I, 1905, стор. 22—24.

¹¹ Крім цих двох бібліографічних довідників, Дм. Дорошенко, починаючи від 1901 року, містив бібліографічні огляди і рецензії на українські видання в *Літературно-Науковому Віснику* та інших журналах. Докладний список цих публікацій поданий в *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка*.

фічний відділ і хроніку.¹² Рецензійна праця Дм. Дорошенка вимагає окремого дослідження, і вона, на нашу думку, являється частиною його бібліографічної діяльності.

У 1913 році Дм. Дорошенко стає секретарем Українського Наукового Товариства,¹³ а також перебирає обов'язки бібліотекаря в київському Історичному Музеї, в якому директором був М. Біляшевський — відомий український археолог.

Рік 1915 має виняткове значення в бібліографічній діяльності історика. Саме в тому часі він вирішив виготовити бібліографічний довідник видань українською мовою, які появились в царській Росії за останніх сто років (1798—1897). Ця ретроспективна українська національна бібліографія мала б взоруватися на «Галицько-руській бібліографії» Івана Левицького, яка реєструвала українське видання в Австро-Угорщині за роки 1801 до 1886.¹⁴ Дмитро Дорошенко хотів доповнити і виправити *Бібліографічний покажчик нової української літератури, 1798—1883*, М. Ф. Комарова (1844—1913)¹⁵ і zarazом допровадити українську ретроспективну бібліографію до 1897 року. Це був надзвичайно важливий і амбітний бібліографічний проект.

Як відомо, Дмитро Дорошенко під час світової війни був перевантажений різними громадськими і політичними обов'язками, а в 1917 році став крайовим комісаром Тимчасового Уряду для Галичини і Буковини, які були окуповані російською армією. Прямо треба подивляти його працьовитість і відвагу, що в тому бурхливому періоді свого життя, Дорошенко далі займався бібліографічними дослідженнями.

Бібліографічний довідник Дорошенка має свою цікаву історію. Важливі інформації про цю працю знаходимо у передмові Дорошенка до другого видання цієї бібліографії, яка вийшла в Празі у 1925 році.

Дорошенко пише:

«Вважаючи на неповноту й неточности «Покажчика» Комарова, я заходився у 1915 році уложити наново бібліографічний покажчик літератури українською мовою в Росії за перше століття... Свій матеріал я розклав в хронологічному порядку й старався додержуватися скрізь точної передачі титулів і правопису з автопсії, на скільки було можливо добути в Києві старі і рідкі вже видання. У ве-

¹² Д. Дорошенко, *Мої спомини про давнє-минуле*, стор. 82.

¹³ С. Нагай подає рік 1908, як дату секретарства Д. Дорошенка в УНТ-ві. С. Нагай, «Хронологічний показник важливіших подій з життя Д. І. Дорошенка», *Український Літопис*, ч. 1, 1953, стор. 15. Це помилкова дата. М. Грушевський попросив Д. Дорошенка перебрати секретарство в УНТ-ві у 1913 році. Див. Дорошенко, *цит. пр.*, стор. 156.

¹⁴ Іван О. Левицький, *Галицько-русская библиография XIX стол.*, т. I, Львів, 1881; т. II, Львів, 1895. Пізніше ця бібліографія продовжувалася І. Левицьким у виданнях Бібліографічної Комісії НТШ у Львові, яка постала у 1909 році.

¹⁵ Обширніше про бібліографічну працю М. Комарова в праці М. П. Гурменюка, *Українські бібліографи XIX—початку XX століття*. Харків, 1969, стор. 45—59.

ликий пригоді стала мені бібліотека Українського Наукового Товариства в Києві... Уложений таким способом покажчик я почав друкувати в дуже невеликому числі примірників (300) у Чернівцях літом 1917 року. Та ледви приступлено було до складання першого аркуша, як мені довелося залишити Чернівці. Я покинув рукопис у друкарні, і «Покажчик» вийшов уже без мене, без моєї коректи й без мого догляду. Через те в ньому знайшлося дуже багато друкарських помилок і недоглядів, які майже позбавили книгу ваги для практичного вжитку».¹⁶

На титульній сторінці бібліографії Дорошенка подано рік видання 1917.¹⁷ Насправді видання появилось під кінець 1919, а рецензент з віденської «Воли» пише, що праця вийшла «на світ тільки тепер, в 1920 році, отже видно, й вона зазнала на собі впливів змінних обставин наших бурхливих часів».¹⁸ Беручи до уваги, що Дорошенко, співробітник «Воли» у 1920 році, не спростував інформації рецензента, кінець 1919 або початок 1920 можна прийняти за правдиву дату появи бібліографії. Дмитро Дорошенко не був задоволений із цього видання, головню через численні друкарські помилки, і тому він вирішив видати свою бібліографію другим виданням у «ґрунтовно переробленому і доповненому вигляді».¹⁹

Друге, доповнене видання «Покажчика», уложене на хронологічному принципі і начислює 1008 бібліографічних одиниць. Кожне видання має повний бібліографічний опис (автор, назва, місце видання, рік, число сторінок, розмір і деколи включено ціну публікації). У багатьох випадках Дорошенко подав також зміст видання і список рецензій на дану публікацію. З погляду методологічного «Покажчик» Д. Дорошенка опрацьовано зразково. Хронологічний уклад бібліографії був доцільний і багато кращий у порівнянні з бібліографією Комарова, яка уложена за азбучним принципом і не дозволяє на аналізу книжкової продукції за точно означений час. Також бібліографія Дорошенка повніша за бібліографію Комарова і подає точніший бібліографічний опис зареєстрованих видань.

Важливо згадати, що Дорошенко, у вступі до «Покажчика», подає своє бібліографічне окреслення поняття «українська література», яке становить основу його бібліографічного дослідження. Він пише:

¹⁶ Д. Дорошенко, «Покажчик літератури українською мовою в Росії за 1798—1897 роки», *Науковий ювілейний збірник Українського Вільного Університету*, част. I, Прага, 1925, стор. 142—143. Збірник УВУ присвячено Т. Г. Масарикові, президентові Чехословацької республіки, з нагоди його 75-ти ліття.

¹⁷ Дмитро Дорошенко, *Покажчик нової української літератури в Росії за 1798—1897 роки*. Частина I, Чернівці, Друкарня «Руської Ради», 1917, 68 стор.

¹⁸ Книголюб, «Воля», т. 2, ч. 2, 1920, стор. 282.

¹⁹ Д. Дорошенко, «Покажчик», *цит. пр.*, стор. 144. Про це видання Володимир Дорошенко пише так: «І добре зробив Покійний, видавши свою працю наново, значно її доповнивши, між іншим і за моєю допомогою». В. Дорошенко, *цит. пр.*, стор. 144.

«Я взагалі вважаю, що назвою «українська література» треба означати не тільки все, що друкується українською мовою, але також усе, що, хоч видається російською, польською та іншими мовами, але належить авторам-українцям, і являється витвором українського духа. Особливо це стосується творів про Україну, або з українського життя писаних. До повного покажчика українського письменства XIX в. треба завести передовсім такі твори, як повісті російською мовою Гребінки, Квітки, Сомова, Гоголя, Шевченка, Куліша, Мордовця, Данилевського, Короленка, — а з другого ж боку польські повісті А. Грози, М. Грабовського, Олізаровського ... з одного боку історичні та філологічні розвідки Костомарова, Антоновича, Дашкевича, Потебні, Житецького, з другого — Зубрицького, Шарановича, Липинського і т. д.»²⁰

Думки Дмитра Дорошенка про український бібліографічний репертуар подібні до визначення поняття «української бібліографії» Ю. Ковалевського з 1919 року²¹ і М. І. Ясинського з 1927²² — обидва автори твердили, що українську бібліографію не можна обмежувати до видань українською мовою, а треба також описувати видання, які появились в Україні іншими мовами, і також видання з українознавчою тематикою, які вийшли поза межами України. В основному дефініція «української літератури» Дмитра Дорошенка правильна і виправдана, якщо взяти до уваги, що багато українських авторів писала свої твори російською, польською та іншими мовами.

«Покажчик» Д. Дорошенка одержав позитивну оцінку в професійній літературі. І. Айзеншток писав у «Червоному Шляху», що «робота Дм. Дорошенка зроблена з сумлінністю і точністю, яких рідко, і мусимо тільки пошкодувати, що видання, де воно друковане, через суто зовнішні обставини не може числити на велике поширення в Радянській Україні. Треба сподіватися, що покажчик буде перевиданий у нас в нинішньому своєму вигляді».²³

Без перебільшення можна ствердити, що *Покажчик літератури українською мовою* є найповажнішою бібліографічною працею Дмитра Дорошенка, яка заповнила поважну прогалину в українській національній бібліографії.

Як бачимо, Дмитро Дорошенко в 1917 і 1918 роках не переривав своєї бібліографічної праці. Зокрема треба відмітити його співпрацю в книгознавчому київському журналі «Книгарь», в якому друкувалися праці з різних ділянок книгознавства, включаючи також теоретичні і методологічні дослідження української бібліографії.

Після виїзду з України в 1919 році, Дмитро Дорошенко з великою енергією включився в розбудову українського наукового життя на

²⁰ Д. Дорошенко, «Покажчик», стор. 144—145.

²¹ Ю. Ковалевський, «Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут», *Книгарь*, (Київ), ч. 22, 1919.

²² М. І. Ясинський, «Головні моменти з історії української бібліографії», стор. 33—34.

²³ І. Айзеншток, *Червоний Шлях*, кн. 10, 1926, стор. 257.

еміграції, зокрема в Празі і Берліні. Тоді зачався другий період його бібліографічної діяльності, яка розвивалася паралельно із його історичними дослідженнями. В першу чергу треба згадати його близьку співпрацю в «Хліборобській Україні» (Відень, 1920—1925) — в органі Українського Союзу Хліборобів Державників. У цьому виданні Д. Дорошенко перебирає бібліографічний відділ. Цінні відомості про відношення Дорошенка до бібліографічної тематики у тому часі знаходимо в його листі із 1920 року до Вячеслава Липинського, — головного промотора журналу. Дорошенко писав:

«Я дуже прохаю дозволити мені вести в цім журналі відділ бібліографії й хроніки літературно-наукового життя: молю Вас, заведіть цей відділ і дайте його мені, це одинока радість мого життя; я вже написав замітки про видавничий рух укр. в 1919 р., про діяльність наукових товариств, бібліографію 1920 року... Я просто переймаюся ентузіазмом, що буде де писати про такі річі! Молю Вас, не відкидайте цього відділу, він же буде цікавий для людей серйозних, через нього «Хлібороб» буде цікавий не тільки для політиків, але й для бібліографів, а це дуже поважна категорія людськості».²⁴

Цей лист, на нашу думку, вірно охоплює ставлення Дм. Дорошенка до українських бібліографічних дослідів, що його емоційне прив'язання до української бібліографії і на його розуміння питомої ваги цієї ділянки українознавства.

У «Хліборобській Україні» Д. Дорошенко помістив п'ять коротких, але важких бібліографічних праць.²⁵ Він вповні здавав собі справу, що його бібліографія за 1919 і 1920 роки не є повною і задовільною, але уважав, що його бібліографічна праця «матиме свою вагу для пізнішого історика української літератури наших часів, а для ширшої промади читачів може цікава й тим, що показуватиме характер і обсяг сучасного видавничого руху українського».²⁶

У тому самому часі Д. Дорошенко редагував у Берліні щоденник «Українське Слово» (1921—1922), в якому також містив свої бібліографічні огляди.²⁷ Як бачимо, в ранніх 1920-их роках історик далі продовжував свою бібліографічну працю в українських періодиках, яка появлялася головню у формі бібліографічних оглядів українських видань і критичних рецензій. Не можемо також не згадати про його тодішню працю над нарисом української історіографії, який вийшов

²⁴ Лист Д. Дорошенка до В. Липинського, писаний з Відня 3 березня 1920 р. Вячеслав Липинський. Архів. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського, том 6. Філадельфія, 1973, стор. 21—22.

²⁵ М. Жученко (Д. Дорошенко), «Український видавничий рух в 1919 р.», *Хліборобська Україна*, 36. I. 1920, стор. 110—115; «Літературне життя на Україні Надніпрянській в 1919 році», *там же*, 36. II—IV, 1920, стор. 243—248; «Українське письменство в 1920 р.», *там же*, 36. III—IV; «Український видавничий рух в першій пол. 1921 р.», 36. V—VI, стор. 199—207.

²⁶ М. Жученко, «Український видавничий рух в 1919 році», *Хліборобська Україна*. 36. I, 1920, стор. 110.

у Празі у 1923 році. Оцінку історіографії Дорошенка подамо в другій частині нашої праці, а тут лиш зазначимо, що дане видання має широку бібліографічну базу, і до певної міри являється бібліографічним довідником історії України і тому це видання виповнило поважну прогалину в українській історичній бібліографії.²⁸ Також в трилогії історика «Славянський світ в його минулому й сучасному» (Берлін, 1922, 3 т.) знаходимо належний бібліографічний апарат, подібно, як і в інших історичних працях Дмитра Івановича.

На еміграції Дмитро Дорошенко розвинув жваву науково-організаційну і академічну працю. У 1921 році він став професором Українського Вільного Університету в Празі на кафедрі історії України, а також згодом професором пражського Карлового Університету. Проте найповніше історик виявив свій науково-організаційний талант в берлінському Українському Науковому Інституті, який Дорошенко очолював в роках 1926—1931. Як директор інституту, Дорошенко відповідав за його наукову і видавничу діяльність. І тут важливо коротко зупинитися над його думками про завдання української науки на Заході, яка також включала українську бібліографію. Дорошенко уважав, що одним із найважливіших обов'язків українських учених у Західній Європі є інформування неукраїнського наукового світу про розвиток наукового українознавства. Це виразно він підкреслив ще в 1924 році в проекті статуту Українського Наукового Інституту, в якому писав, що інститут має «знайомити західно-європейські наукові круги з розвитком науки українознавства».²⁹ Протягом свого директорства в УНІ, Дм. Дорошенко мав змогу зав'язати близькі зв'язки з німецькими науковими кругами, а також став співробітником поважних славістичних і історичних журналів, в яких містив свої статті, рецензії і бібліографічні нотатки. Зокрема він звернув увагу на біжучу історичну українознавчу бібліографію, для якої збирав матеріяли і, як писав Липинському у 1928 році, «я подаю „ukrainic-y“ в різних часописах по всяких журналах».³⁰ Тут в першу чергу треба згадати співпрацю Дорошенка в „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“ за

²⁷ М. Ж., «Огляд журналів та збірників», *Українське Слово*, ч. 122, 1922; М. Жученко, «Що дав 1921 рік на полі українського письменства», *там же*, чч. 114, 117, 132, 133.

²⁸ М. І. Ясинський вичислив *Огляд української історіографії* Дм. Дорошенка у своїй «Бібліографії українських бібліографій». М. І. Ясинський, «Головні моменти з історії української бібліографії», *Бібліотечний Збірник*, (Київ), ч. 3, 1927, стор. 20.

²⁹ Додаток до листа Д. Дорошенка до В. Липинського від 3. XII. 1924 р. п. н. «Основні пункти статуту Українського Наукового Інституту». *Вячеслав Липинський Архів*, цит. пр., стор. 408.

³⁰ З чужомовних періодиків, в яких знаходимо праці Дм. Дорошенка, згадаємо: „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte“ (Berlin), „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“ (Breslau), „Zeitschrift für slavische Philologie“ (Berlin), „Orient und Occident“ (Leipzig), „Osteuropa“ (Königsberg), „Slavia“ (Praha), „Germanoslavica“ (Praha), „Slavische Rundschau“ (Praha), „The

редакцією відомого історика Отта Геча (О. Hoetsch), в якому він містив статті й рецензії. Там Дорошенко провадив відділ української біжучої історичної бібліографії у розділі *Bibliographie* під наголовком „Ukraine“. Цей відділ не обмежувався до українки в чужих мовах, а також реєстрував праці, які появлялися в Галичині і советській Україні. Також у виданні Українського Наукового Інституту „*Mitteilungen*“ історик-бібліограф подавав обширні огляди українського наукового життя, які включували докладні бібліографічні дані про українські наукові видання.³¹

На окрему увагу заслуговує рецензійна діяльність Дм. Дорошенка в 1920-их і 1930-их роках, яка вимагає окремого дослідження. Тут лише згадаємо, що він містив рецензії також на важливіші українські і неукраїнські бібліографічні видання³² і це ще раз вказує на його зацікавлення бібліографією в тому часі. На нашу думку, Дм. Дорошенко був одним із найвидатніших рецензентів українознавчих праць на сторінках західньо-європейських, а зокрема німецьких наукових журналів під кінець 1920-их і в 1930-их років. Ця ділянка також належить до його бібліографічної творчості.

На окрему увагу заслуговує співпраця Дмитра Дорошенка в «Тризубі», журналі середовища УНР, який виходив в Парижі. У 1930-их роках у цьому виданні появлялися його цінні огляди біжучої українки в чужомовних наукових виданнях.³³ Ці огляди не стратили своєї історично-бібліографічної вартості по сьогоднішній день.

У 1942 році появилася окремою книжкою остання обширніша бібліографічна праця історика — *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899—1942 роки*, (Прага, В-во Юрія Тищенка, 1942, 61 стор.). Ця автобібліографія Д. Дорошенка уложена за хронологічним принципом і складається з чотирьох розділів: 1) Окремі видання, 2) Статті і замітки в періодичних виданнях і збірниках, 3) Переклади, 4) Рецензії і бібліографічні замітки. Показчик начислює 804 бібліографічних по-

Slavonic Review“ (London), „Historisk Tidskrift“ (Stockholm), „Slovanský Přehled“ (Praha), „Časopis Národního Musea“ (Praha), „Przegląd Współczesny“ (Warszawa), „Elpis“ (Warszawa) та інші серійні видання.

³¹ Для прикладу згадаємо Д. Дорошенка: „Ukrainische Akademie der Wissenschaften in Kyjiv“, *Mitteilungen des Ukrainischen Institutes in Berlin*, Heft 1, 1927; „Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin“, *ibid.*, Heft 2, 1928.

³² З бібліографічних праць, рецензованих Д. Дорошенком, згадаємо «Матеріали до української історичної бібліографії», Харків, 1930; в *Журналі східньо-європейської історії*, т. 6, 1932; George Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, 1930 в «Ділі», ч. 227, 1930. Треба відмітити, що в підручнику Шнайдера окремий розділ присвячено українській бібліографії. Дуже можливо, що Д. Дорошенко причинився безпосередньо до включення української бібліографії до того основного бібліографічного довідника.

³³ Книголюб (псевдонім Д. Д.), «Ucrainica в чужих наукових виданнях 1930—1932 років», *Тризуб*, чч. 21—22, 1933; «Ucrainica в чужих наукових виданнях од 1933 до половини 1935 року», *цит. пр.*, ч. 32—33, 1935.

зицій і віддзеркалює творчість Дмитра Дорошенка від 1899 до 1942 року включно.

Ця бібліографія не є повною, зокрема бракують статті Д. Дорошенка, друковані в «Громадській Думці», «Раді», «Дніпровій Хвилі», «Рідному Краю» та інших періодиках. З методологічно-бібліографічної точки зору показчик опрацьовано бездоганно. Володимир Дорошенко писав, що кошти на це видання дав приятель Д. Дорошенка і видатний діяч Євген Вировий, який «не раз допомагав в біді» істориків, — але цю вістку спростувала пані Наталя Дорошенко — дружина Дмитра Івановича.³⁴

У 1945 році, після закінчення Другої Світової Війни, Дмитро Дорошенко стає першим президентом Української Вільної Академії Наук, яка постала в Німеччині, і знову ж включається в розбудову українського наукового життя в Західній Європі. В роках 1947—49 перебуває в Канаді, куди виїхав на запрошення Колегії св. Андрея у Вінніпезі. З того періоду маємо останню згадку про бібліографічну працю історика. Леонід Білецький пише, що «остання бібліографічна праця складена вже тепер у Канаді разом з молодим ученим-канадійцем, Павлом Юзиком, *Ucrainica Canadiana*».³⁵

Не улягає сумніву, що Дмитро Дорошенко продовж свого творчого життя належну увагу присвятив бібліографічним дослідям. І хоч він по собі не залишив монументальних бібліографічних праць, проте його вклад у розвиток української національної й історичної бібліографії ваговитий і запевняє йому видатне місце серед українських бібліографів. Дмитро Іванович зумів поєднати свою бібліографічну працю із історичними дослідженнями. Він уважав, що бібліографія і історія є спорідненими дисциплінами, які себе взаємно доповнюють. Це розуміння Д. Дорошенком бібліографії, як допоміжної історичної дисципліни, виразно виступає в його історіографічних працях.

Історіографічні праці Дмитра Дорошенка

Олександр Шульгин у своєму спогаді про Дм. Дорошенка твердив, що наукова праця історика, за винятком літературної, властиво починається з його бібліографічних дослідів, а опісля «від бібліографії він перейшов цілком природньо на історіографію».³⁶ Так дійсно було. Історіографія, як спеціальна історична дисципліна, займає виняткове місце у творчій спадщині історика. Дмитро Дорошенко був

³⁴ Володимир Дорошенко, *цит. .пр.*, стор. 178. Див. відповідь Наталі Дорошенко „До Редакції журналу «Український Літопис», *Український Літопис*, ч. 2, 1954, стор. 58. Н. Дорошенко писала, що її чоловік „ніякої допомоги від Вирового «в біді» не одержував”, а Вировий видав і розповсюджував бібліографію Д. Дорошенка подібно, як це робив з іншими виданнями.

³⁵ Леонід Білецький, *Дмитро Дорошенко*, Вінніпег, 1949, стор. 23.

³⁶ О. Шульгин, «Дмитро Іванович Дорошенко в час першої світової війни і на початку революції», *Український Літопис*, ч. 1, 1953, стор. 46.

автором першого академічного нарису української історіографії і положив тверді основи під її наукове вивчення.

Завданням нашої статті є розглянути важливіші історіографічні праці Дмитра Івановича і навітлити його розуміння цієї важливої ділянки історичного дослідження.

Історіографічні праці Дмитра Дорошенка можна поділити на такі категорії: 1) Загальні історіографічні дослідження, які охоплюють загальний розвиток, або окремі періоди розвитку української історичної науки; 2) Праці, присвячені західньо-європейській історичній і мемуарній літературі, які охоплюють українознавчу тематику; 3) Дослідження, присвячені окремим історикам і їхній творчості. В цю категорію можна також включити його біографічні студії, в яких він навітлював діяльність поодиноких істориків; 4) Праці, присвячені діяльності українських наукових установ; 5) Джерелознавчі видання, а також праці, в яких навітлено вагу мемуаристики в історичних дослідженнях; 6) Рецензії і бібліографічні нотатки на історіографічні видання.

Не улягає сумніву, що формат і зміст історіографічної творчості Дм. Дорошенка був винятково широкий і різномірний.

Вивчення історіографічних праць Дмитра Дорошенка безпосередньо в'яжеться з його розумінням української історіографії, як окремої історичної дисципліни. У передмові до *Огляду української історіографії* Дмитро Дорошенко виловив свої думки про зміст української історіографії. Він пише:

«Предметом мого огляду української історіографії являється нарис розвитку на Україні наукової праці над дослідженням минулого життя рідного краю. Ця праця веде свій початок, у формі т. зв. літописання, ще з XI століття, з того часу, як тільки зародилося на старій Русі-Україні письменство. Наші старі літописи дають нам зразок уже високо розвинутої національної свідомості й державного почуття. Живий інтерес до свого минулого, бажання його дослідити і збагнути, стремління нав'язати національно-історичну традицію до сучасного життя — характеризують українських літописців і взагалі дослідників минулого від найдавніших часів і до тієї доби, коли старе літописання почало уступати місце новим формам історичного дослідження, вже в новочасній науковій розумінні. Розвиток і поширення дослідів рідної старовини являються одним із найбільш яскравих проявів українського національного відродження, яке почалося на порозі XVIII і XIX століть. Отже, даючи огляд української історіографії, ми разом з тим даємо неначе огляд української національно-історичної думки».³⁷

Як бачимо із цієї цитати, Дмитро Дорошенко не обмежував історіографії до вивчення розвитку української історичної науки, а пов'язував її зміст з дослідженням розвитку української «національно-історичної думки». Цю дефініцію історіографії знаходимо також у його

³⁷ Д. Дорошенко, *Огляд української історіографії*. Прага, 1923, стор. 3.

пізніших працях, мовляв: «Предметом укр. історіографії є розвиток укр. наукової праці над дослідженням минулого України і разом із тим розвиток укр. нац.-іст. думки».³⁸ У зв'язку з цим виринає засадниче питання: що розумів Дм. Дорошенко під поняттям української «національно-історичної думки» у контексті історіографічного дослідження? Це поняття історик утотожнював із «розвитком національного самопізнання, котре уявляється нам, як непереривний процес, що не спинався ніколи, хоч іноді і завмирав на певний час під гнітом несприятливих історичних обставин».³⁹ Отже, Дм. Дорошенко у своїх історіографічних працях, як вдало підкреслив його учень Борис Крупницький, дає «не хронологічно-схематичний перегляд праць з історії України, але ставить їх в безпосередній зв'язок з розвитком національно-історичної думки, ширше беручи, з розвитком національного самопізнання».⁴⁰

Автор цих рядків не сумнівається в тому, що існує природний зв'язок між дослідженням розвитку української історичної науки і питанням розвитку українського національного самопізнання, яке історики досліджували в своїх працях. Проте, на нашу думку, дослідження цієї «національно-історичної думки» заслуговує на окреме, глибоке вивчення істориків і політологів і цю проблематику можна розглядати окремо від історіографії, як дисципліни, яка вивчає розвиток української історичної науки і також охоплює праці істориків, що не завжди займалися вивченням ідеї національного самопізнання українського народу. Проте Дмитро Дорошенко уважав за відповідне включити в свою історіографічну тематику також дослідження розвитку національно-історичної думки. Це треба мати на увазі дослідникам історіографічної спадщини Д. Дорошенка, які обстоюють, головню з методологічного погляду, вужче розуміння історіографії, як допоміжної історичної дисципліни.

Не менше важливо зрозуміти ідеологічне підложжя історичної творчості Дм. Дорошенка, як представника «державницької школи» української історіографії. Ця школа або течія постала під впливом історичних і соціологічних праць видатного українського історика і політичного діяча Вячеслава Липинського (1882—1931), ідеологічного одноподумця і близького приятеля Дмитра Івановича.

Державницький напрям в українській історіографії народився як своєрідна реакція на праці істориків-народників, які ставили в центрі історичного процесу народ, діяльність народних мас. М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський були головними представниками народницької історіографії, яка домінувала в Україні приблизно до

³⁸ Д. Дорошенко і О. Оглоблин, «Історіографія», *Енциклопедія українства*, том I, част. 2, 1949, стор. 399.

³⁹ Д. Дорошенко, *Огляд...*, стор. 5.

⁴⁰ Б. Крупницький, «Сорокліття літературно-наукової діяльності проф. Д. І. Дорошенка», в Дмитро Дорошенко, *Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу*. Берлін, 1940, стор. VII.

вибуху Першої Світової Війни. Історики-державники, в протидію народникам, ставили в центрі історичних досліджень державу і державотворчі змагання української провідної верстви, зокрема шляхти. В. Липинський у своїх працях, присвячених козаччині і Б. Хмельницькому, наголошував роллю «еліти» — української шляхти і городового статечного козацтва, в розбудові українського державного життя в XVII ст. Він протиставляв еліту українським низам — «степовій неграмотній козаччині» і «неграмотному селянству», які були руйнуючим чинником у творенні держави. Назагал можна погодитися з Б. Крупницьким, який твердив, що історики народницького і державницького напрямків працювали «методом антитез»: народники протиставили еліті народні маси, державники видвигали державотворчу роллю еліти і протиставили її руйнівній діяльності народних низів. Отже не народня етнографічна маса являється руйнівною силою історичного процесу, а українська еліта, яка репрезентує конструктивну історичну силу. Саме Дмитро Дорошенко був головним популяризатором історіософічних і історичних концепцій В. Липинського на форумі української і європейської історичної науки, а також серед ширших кругів українського суспільства. Не можемо забувати, що 1920-і роки характеризуються загостреною ідеологічною боротьбою між політичними українськими середовищами, в якій Дм. Дорошенко брав активну участь. Недавня утрата державности мала домінуючий вплив на різні ділянки українського життя, а зокрема на розвиток української історіографії. Історики досліджували характер української державности в різних періодах її існування, а також аналізували головні причини її упадку. Державницька інтерпретація української історії знаходила численних прихильників серед дослідників і ширших кругів громадянства. Дм. Дорошенко був головним промотором державницьких історіософічних концепцій, які охоплювали усі періоди історії України і різні ділянки історичної науки, а зокрема історіографії. Ішлося про нове навісвітлення українського історичного процесу й основну переоцінку творчої спадщини істориків народників. Ясний погляд на ці справи знаходимо в листуванні історика з Вячеславом Липинським.

У листі Дм. Дорошенка до Липинського від 2 лютого 1923 року читаємо: «Скоро має початися друком мій курс історіографії, котрий зладжено у мене в дусі головню Вашої історіографії. Довелось цілком інакше оцінити Костомарова, Антоновича, Лазаревського, Грушевського, ніж то у нас прийнято під впливом радикально-демократичного дурману. Зновже в іншому світлі виступає і вся стара історіографія кінця XVIII і перша пол. XIX віку» (*Архів*, цит. пр., стор. 43).

Віriamo, що ці короткі міркування про ідеологічні настанови Дм. Дорошенка і його розуміння змісту історіографії, причиняться до повнішого навісвітлення його історичної творчости.

Головною історіографічною працею Дм. Дорошенка є його *Огляд української історіографії*, виданий Українським Університетом у Пра-

зі в 1923 році.⁴¹ Це видання появилось в англійському перекладі за редакцією і з доповненнями проф. О. Оглоблина в 1952 році, як спеціальний випуск *Анналів УВАН*.⁴² Можна без перебільшення ствердити, що до появи нарису Д. Дорошенка, вивчення української історіографії було радше доривочне, а історики присвячували свою увагу виданням і вивченням джерел до історії України і часто утотожнювали джерелознавство із історіографією.⁴³ У 1919 році появилася брошура В. Віднова «Що читати по історії України», яка властиво була селективною бібліографією наукової і науково-популярної літератури до історії України, а не коротким оглядом української історіографії, як це виходило із підзаголовку цього видання.⁴⁴ Лише в 1923 році появилася обширніша праця акад. Дмитра Багалія, *Нарис української історіографії*,⁴⁵ який був в основному присвячений розглядові джерел історії України княжої доби, а також охоплював деякі питання теорії історії і схеми українського історичного процесу. Отже праця Багалія не обговорювала і не охоплювала наукової доби української історіографії. Саме тому працю Дмитра Дорошенка можна уважати першим загальним нарисом, який охоплював усі періоди розвитку української історичної науки.

Автор цих рядків не розпоряджає точнішими інформаціями про генезу *Огляду української історіографії*. Проте на основі листування Дм. Дорошенка з В. Липинським і даних про його професорську діяльність на УВУ, можна зробити декілька заключень. Починаючи від 1921 року, Дмитро Дорошенко викладав курс української історіо-

⁴¹ Д. Дорошенко, *Огляд української історіографії*. Прага, Український Університет, 1923, стор. 220.

⁴² Dmytro Doroshenko, *A Survey of Ukrainian Historiography*. New York, The Ukrainian Academy of Arts and Sciences, 1957. 304 p. (*The Annals*, Vol. V—VI).

⁴³ Проф. Володимир Антонович у 1870-их і 1880-их роках викладав українську історіографію поруч викладів, присвячених українській історії на Київському університеті. Головну увагу історик присвячував критичному розглядові українських історичних джерел. Згодом його учні, Михайло Грушевський і Дмитро Багалій, провадили курси української історіографії на Львівському (М. Г.) і Харківському (Д. Б.) університетах. Про початки академічних викладів української історіографії відповідні інформації знаходимо в Д. Багалія, *Нарис української історіографії*, стор. 35, і Д. Дорошенка, *Нариси...*, стор. 1—2.

⁴⁴ В. Віднов, *Що читати по історії України* (Коротенька історіографія України). Каменець Подільський, 1919, стор. 72. О. Гермайзе в рецензії на цю працю писав: «Взагалі і над змістом і над словесною формою книжки автор мало працював і в результаті ніякої «історіографії» не вийшло, а показчик получився малоцінний, без порівняння гірший старого, на превеликий жаль, поки ще єдиного у нас «Указателя» Дорошенка.» О. Гермайзе, *Книгарь*, чч. 25—26, 1919, стор. 1722.

⁴⁵ Дмитро Багалій, *Нарис української історіографії*. Том I. Літописи. Київ, 1923, 138 стор. (Збірник Історично-філологічного Відділу Української Академії Наук, ч. 1.)

графії в українському університеті в Празі.⁴⁶ Саме тоді, на нашу думку, він вирішив опрацювати для студентів нарис української історіографії, в якому були б охоплені усі періоди її розвитку. У листі Дмитра Івановича до В. Липинського від 16 березня 1923 року читаємо, що він вже «дописав останню сторінку» свого манускрипту, а рівночасно історик нарікав на обставини, серед яких йому приходилося працювати над історіографічним нарисом. «Ще ніколи, писав Дорошенко, не мав такої каторжної роботи, як з тим «оглядом»; Ви не можете уявити собі, що то була за мука: без книжок, без джерел, за кожною справою їдь до Праги, а там теж майже нічого нема».⁴⁷ Трохи пізніше, дякуючи Липинському за його прихильну оцінку історіографічного нарису, Дорошенко ще раз підкреслив, що у його праці є «помилки і пропусків — сила; правда, не моя в тому вина, а умовини праці за кордоном; я тут в Празі навіть комплетів «Кіевской Старины» не мав».⁴⁸ З оповідань знайомих Дмитра Дорошенка знаємо, що він мав феноменальну пам'ять, зокрема під час викладів цитував різні історичні джерела з точними відсилачами до публікацій, в яких вони друкувалися, без жодних підручних записок.⁴⁹ Проте навіть його фотографічна пам'ять не могла заступити браку потрібних публікацій в праських бібліотеках. Все ж таки, не зважаючи на ці всі укладання, Дмитро Дорошенко доволі добре вив'язався із свого завдання і опрацював перший, хоч у сконденсованій формі, нарис української історіографії.

Огляд української історіографії складається з 22-ох розділів і хронологічно охоплює розвиток української історичної науки, починаючи від XI століття і кінчаючи ранніми 1920-ими роками. Праця має цінну бібліографічну основу і включає до кожного розділу вибрану бібліографію предмета, а також подає інформації про важливіші історичні видання. Саме тому деякі бібліографи зачислили цей твір Дорошенка до історичної бібліографії.

Автор в сконденсованій формі навітлює головні етапи розвитку української історичної науки, коротко аналізує діяльність українських наукових установ і їхню видавничу діяльність і обговорює історичну творчість поодиноких українських дослідників. Також подає короткі дані про їхнє життя і науково-організаційну діяльність. Виклад Д. Дорошенка ясний, стиль приємний до читання, подібно, як і в інших його виданнях.

Відносно структури і змісту історіографії Д. Дорошенка можна видвинути декілька критичних заваг. В першу чергу можна ствер-

⁴⁶ Український В. Університет в Празі, в роках 1921—1922. Прага, 1924, стор. 66, 73.

⁴⁷ Вячеслав Липинський Архів, цит. пр., ч. 57, стор. 45.

⁴⁸ Там же, стор. 51.

⁴⁹ Про феноменальну пам'ять історика ми одержали інформації від д-ра Марка Антоновича, який з ним часто зустрічався в Празі і був його студентом. Дивись також спогад Тетяни Криницької, «Апостол правди і науки», Український Літопис, ч. 1, стор. 137.

дити непропорційність розподілу обговореного матеріалу. Наприклад, аналізі середньовічних джерел він присвячує всього сім сторін (стор. 6—13), літописам XIV і XV століття — три сторінки (стор. 13—15), а «Історії Русів» двадцять сторінок (стор. 47—58). Також обговорення української мемуаристики (стор. 34—40) і чужинецьких творів, присвячених українознавчій тематиці (стор. 41—42), вийшло надзвичайно вузьке. Натомість Дорошенко докладніше навітлює українську історіографію в XIX і початках XX століття. Зокрема він обширніше аналізує праці Мих. Максимовича (стор. 94—95), Миколи Костомарова (стор. 94—104), Панька Куліша (стор. 105—114), Володимира Антоновича (стор. 127—136), Михайла Грушевського (стор. 165—195) і В. Липинського (стор. 209—212). Безперечно, що історик головну увагу зосередив на навітленні наукового періоду української історіографії. Це, правдоподібно, причинилося до радше обмеженої історіографічної аналізи княжих літописів XI—XIII віків і т. зв. Литовсько-руських літописів XIV і XV століть. Також Дм. Дорошенко не обговорює еволюції наукової історичної методології, яка є надзвичайно важлива при аналізі творчості поодиноких істориків, а також історіографічних напрямів.

Проте найбільш контрверсійним, на нашу думку, являється його обговорення провідних ідей творчості народовецьких істориків. Вже раніше ми згадували, що Дм. Дорошенко писав свою працю під безпосереднім впливом історіософічних ідей Вячеслава Липинського, себто з штандпункту т. зв. державницького напрямку української історіографії. Саме тому його навітлення і оцінка історичних творів М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського та інших представників народовецької історіографії має сильне ідеологічне забарвлення. Наприклад, у В. Антоновича і його однодумців Дорошенко підкреслює «брак якогось суцільного національного світогляду, брак свого зв'язку з якоюсь певною традицією» (стор. 130). *Історія України-Руси* М. Грушевського «в приложенні до напрямкових ідей української політики ... як раз і не могла відіграти скільки-небудь провідної ролі власне через брак у їй визнання ваги своєї державности» (стор. 193). Натомість праці В. Липинського перейняті «тим духом свідомості і ясності національно-державних стремлень українських, якого так бракувало новій українській історіографії (читай народницькій — Л. В.)» (стор. 211). Тут маємо до діла із своєрідною ідеологічною даниною історика, який намагався перевести переоцінку української історіографії у світлі державницької історіографії. Звичайно така «ідеологізація» історіографічних досліджень не завжди причинюється до об'єктивного і повного навітлення розвитку української історичної науки в XIX і XX століттях. Народовецька і державницька історіографія себе взаємно доповнювали і віддзеркалювали певну історичну добу, а тому немає причини розвиток української історичної науки навітлювати лише з штандпункту історіософії й ідеології «істориків-державників».

На зважаючи на різні недоматання нарису Дм. Дорошенка, його праця виповнила поважну прогалину в українській історіографічній літературі і причинилася до пожвавлення історіографічних досліджень українських істориків.⁵⁰ Також не треба забувати, що нарис Дорошенка був університетським підручником, призначеним головно для студентів. З розповідей студентів Дм. Дорошенка, зокрема Бориса Крупницького, знаємо, що Дмитро Дорошенко виготовив обширнішу працю про розвиток української історіографії, яка одначе не була видана через брак видавця.⁵¹ Загально, наукова критика позитивно оцінила історіографічну працю Дм. Дорошенка.⁵² Автор цих рядків погоджується в основному з твердженням Бориса Крупницького, що *Огляд української історіографії* «забезпечує Дмитрові Івановичу стале місце в розвитку української історіографії».⁵³

⁵⁰ Наприклад проф. О. Оглоблин пише, що праця Д. Дорошенка «не тільки стала моєю настільною книгою, але й покладена була мною в основу курсу української історіографії, що його я читав у Київському Університеті (на той час І.Н.О.) в 1920-их роках». О. Оглоблин, «3 листів Д. І. Дорошенка до О. П. Оглоблина», *Український Історик*, ч. 3—4, 1965, стор. 84. Найобширнішу критичну рецензію на працю Дм. Дорошенка написав В. Біднов, «Нова праця з обсягу української історіографії», *Літературно-Науковий Вісник*, т. 82, кн. 1, 1924, стор. 292—307.

⁵¹ Борис Крупницький слухав виклади української історіографії Дм. Дорошенка в берлінському Українському Науковому Інституті в 1926/27 роках. У своєму споміні про Дм. Дорошенка він писав: «На мене зробив цей курс української історіографії незабутнє враження. Коли читаєш «Огляд української історіографії» (Прага, 1923) Д. І. Дорошенка, то зразу відчуваєш, яка велика різниця між цим оглядом і тими лекціями, що я мав щастя слухати в Берліні. «Огляд української історіографії» до неможливості сконденсований, це майже конспект... Курс був дуже широко закритий, з подробицями, яких не можна знайти у відомих уже історіографічних працях... Пізніше в роках мого близького персонального знайомства з Дмитром Івановичем я не раз просив його видати цей розширений курс української історіографії, бо це така потрібна і вченому і студентові річ. Але, що було робити? Не було видавця, і так залишилася невиданою праця, якої нічим ще й досі замінити». Борис Крупницький, «Д. І. Дорошенко», *Науковий Збірник*, цит. пр., стор. 11—12.

⁵² З рецензій на працю Дм. Дорошенка згадаємо такі: Ів. Огієнко, *Стара Україна*, кн. VI, стор. 114—115; В. Дорошенко, *Діло*, ч. 188, 1923; Іван Крип'якевич, «Нові напрямки в українській історіографії», *Діло*, ч. 93, 1924; В. М'якотинь, *Slavia*, кн. IV, стор. 840—842.

Треба згадати, що Д. Багалій критично ставився до оцінки Дм. Дорошенка творів В. Липинського. Дивись: Дм. Багалій, *Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті*. Київ, 1928, стор. 47, 124. Також його рецензія *Архів Радянської України*, ч. 4—5, 1932.

З нагоди англومовного перекладу «Огляду» появилася критична стаття Лева Ростиславича п. н. «Проблеми української історіографії», *Українська Літературна Газета*, ч. 9 (39), 1958. На цю критику відповів Л. Винар статтю «За тяглість історичної науки», *Свобода*, ч. 47 (11 березня) 1959.

⁵³ Б. Крупницький, «Д. І. Дорошенко — піонер української історичної науки», цит. пр., стор. 93.

У 1920-их і 1930-их роках Дмитро Дорошенко видав багато статей історіографічного та інформативно-наукового характеру, які відносилися до загального розвитку української історичної науки, або її окремих періодів. Ці видання появлялися в неукраїнських і українських виданнях і до певної міри являлися природним продовженням його історіографічного огляду. З чужомовних видань згадаємо в хронологічному порядку такі праці: „Ukrainian Historiography since 1914,“ (*Slavonic Review*, No. 7. 1923); „Entwicklung und Errungenschaften der ukrainischen wissenschaftlichen Forschungstätigkeit in der letzten fünfzig Jahren,“ (*Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*, H. 1. 1927, pp. 1—10); „Die Entwicklung der Ukrainischen Geschichtsidee vom Ende des 18. Jahrh. bis zur Gegenwart“ (*Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Bd. IV, H. 3. 1928, pp. 363—379); „Die ukrainischen historischen Forschungen in den Jahren 1914—1930“ (*Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, Bd. V. H. 3. 1931, pp. 453—462); „Neues zur ukrainischen Historiographie“ (*Slavische Rundschau*, N. 5. 1932, pp. 414—419).

Не має сумніву, що Дм. Дорошенко був одним з найвидатніших популяризаторів надбань української історіографії серед західноєвропейських вчених.

В українській мові Дмитро Іванович також опублікував декілька загальних нарисів, які належать до того самого циклу його історіографічних публікацій. З них згадаємо «Розвиток української історичної думки й наукових історичних дослідів з кінця XVIII століття й до наших днів» (Дм. Дорошенко, *Нариси історії України*, т. I. 1932, стор. 3—15); «Розвиток науки українознавства в XIX ст. і на початку XX ст. та її досягнення» (*Українська культура*, за редакцією Д. Антоновича, Подєбради, 1934, стор. 7—16); «Організація української наукової праці на еміграції та її висліди» (2. *Український Науковий З'їзд у Празі*, Прага 1934, стор. 22—31); «Джерела і історіографія (*Енциклопедія Українознавства*, т. I, част. 2, стор. 396—405, співавтор О. Оглоблин). У цій категорії треба також згадати університетський скрипт Дм. Дорошенка *Історіографія України*, (Авгсбург—Мюнхен, 1946, стор. 54), виданий Студентською Громадою в Авгсбурзі. Властиво це є короткі записи студентів-слухачів історіографічних викладів історика в УВУ. Скрипт виданий цикльостильною технікою без потрібної авторської коректи. Текст присвячений головню розвитку української історичної науки в XIX і XX століттях до 1930 року включно (стор. 14—54). Видання появилoся без належного бібліографічного апарату і «авторство» цього видання властиво належить студентам, які його виготовили. Згадуємо про цю працю радше з бібліографічного обов'язку.

Всі ці праці були довідкового або енциклопедичного характеру і подібно, як його праці в німецькій мові, продовжували, а часами й доповнювали попередний *Огляд української історіографії*.

Праці Дмитра Дорошенка, присвячені дослідженню життя і творчості поодиноких істориків, становлять другий цикл його історіографічних досліджень. Ці видання появлялися у формі окремих монографій, журнальних і газетних статей, обширніших некрологів, а та-

кож критичних рецензій на історіографічні видання. Характер їхній різний: у спадщині Дмитра Івановича знаходимо наукові і науково-популярні дослідження, популярно-інформаційні нариси, а також публіцистичні статті, присвячені головно українським історикам. Хронологічно вони охоплювали всі періоди творчості історика, починаючи від студентських часів. Це вказує на його безперервне зацікавлення історіографічною проблематикою.

Розміри нашої статті не дозволяють обговорити усі історіографічні видання Дмитра Дорошенка, в яких знаходимо його оцінку історичних праць П. Куліша, Д. Бантиш-Каменського, М. Костомарова, Д. Яворницького, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського, В. Липинського та інших істориків. Тому зупинимося над тими істориками, яким Дмитро Іванович присвятив головну увагу з погляду їхньої ролі в розвитку української історичної науки і значіння їхньої історичної творчості.

Ще на студентській лавці Дм. Дорошенко започатковує дослідження життя і творчості Пантелеймона Куліша (1849—1897), члена Кирило-Методіївського братства, контрверсійного історика, плодovitого письменника і видатного суспільного діяча. Йому історик присвятив чимало праць,⁵⁴ серед яких помітне місце займає обширна біографічна студія-нарис *Пантелеймон Куліш* (1923). Також в *Огляді української історіографії* обширний розділ, присвячений історичним працям Куліша (стор. 105—114).

Біографічний нарис про Куліша з 1923 року, у порівнянні до загальних нарисів про Куліша з-під пера М. Сумцова, Ів. Ткаченка і самого Д. Дорошенка (1918 р.), вийшов краще і «повніше». В згаданій праці Дм. Дорошенко дає обширний образ життя і діяльності історика, а також аналізує його письменницьку і наукову творчість. Характер цієї монографії радше описовий. Історик подає докладні дані про життя П. Куліша, а одночасно критично ставиться до його історичної спадщини. На думку Дм. Дорошенка, Куліш у своїх «пристрасних поривах» за шуканням історичної правди не зумів виробити ширшого погляду на історичні явища, а також не послуговувався в своїх дослідженнях модернішою історичною методологією. Куліш не виробив «ясного національно-державного ідеалу, ступивши назад навіть від тої концепції, яку давала наша стара історіографія з «Історією Русовъ» на чолі. Він плутався між ідеями «громадського права», цивілізаторської місії аристократичної Польщі й державницької місії Москви і не зумів доглянути ні фактів, ні сил в нашій історії, котрі старалися вирішити питання української національної державности на

⁵⁴ В хронологічному порядку згадаємо такі праці Дм. Дорошенка: *На громадській роботі (про П. Куліша)*. С. Петербург, 1906, 32 стор.; *П. Куліш*. Його життя й літературно-громадська діяльність. Київ, 1918, 70 стор.; *Пантелеймон Куліш*. Ляйпціг—Київ, 1923, 207 стор. Із статей згадаємо: «П. Куліш (10 років з дня його смерті)», *Україна* (Київ), кн. II, 1907 стор. 238—249; «P. Kuliš im Lichte der neuen Forschungen», *Zeitschrift für slavische Philologie*. Bd. V. H. 3—4, 1929, pp. 482—490.

рівні з вимогами й поняттями свого часу".⁵⁵ Вищенаведена цитата свідчить про здібність Дм. Дорошенка синтезувати творчість поодиноких українських істориків, а рівночасно ілюструє державницьку історіографічну інтерпретацію творчості П. Куліша.

Окрему увагу присвятив Дм. Дорошенко дослідженню життя і творчості Миколи Костомарова (1817—1885), одного з основоположників народовецького напрямку в українській історіографії і провідного члена Кирило-Методіївського братства.⁵⁶ Його біографічний нарис *Микола Іванович Костомаров* вийшов у 1924 році у тім самім видавництві, в якому він видав уже згадану працю про П. Куліша, у серії «Літературні характеристики українських письменників», ч. VI. Окремий розділ про Костомарова знаходимо в його *Огляді української історіографії*, (стор. 94—105). Дорошенко хотів перевести основну переоцінку праць Костомарова, зокрема його історіософії і народовецької ідеології зі штандпункту державницької історіософії. До певної міри це завдання він виконав. Тут у першу чергу треба підкреслити, що Дорошенко об'єктивно насвітлив життєвий шлях Костомарова, як ідеологічного провідника України, починаючи від 1840-их років. Він навіть стає в оборону Костомарова, який з початку 1890-их років висловив свої непопулярні думки про характер української мови і літератури, які повинні, мовляв, розвиватися лише для «домашнього вжитку» українських народних мас, для «мужицького кола». ⁵⁷ Дорошенко доволі об'єктивно насвітлив значення М. Костомарова в розвитку української історичної науки, а також з'ясував його основні історіографічні концепції відносно природи українського історичного процесу. Зокрема історик зупинився над значенням етнографії в історичній творчості Костомарова, який уважав, що етнографічні джерела відзеркалюють дух і характер досліджуваної епохи. «Щоб бути істориком або етнографом, писав Костомаров, треба, щоб і той і другий мали головним своїм науковим предметом духовий бік народного життя». ⁵⁸ Історичні праці Костомарова тісно переплітаються з

⁵⁵ Дм. Дорошенко, *Огляд української історіографії*, стор. 113.

⁵⁶ З головніших праць історика про М. Костомарова згадаємо такі: *Микола Костомаров*, Ляйпціг, 1924, 94 стор.; «Микола Костомаров», *Рада*, ч. 82, 1908; «Микола Костомаров», *Світло*, (Київ), кн. V. 1910, стор. 19—30; «Н. И. Костомаров и его историко-литературная деятельность», *Украинская жизнь*, кн. 5—6, 1915 (цю працю помістив під псевдонімом «М. Жученко»).

⁵⁷ Ці погляди Костомарова на «мужицький» характер української мови привели його до конфлікту з українським громадянством. М. Драгоманов закидав Костомарову «не зовсім достойний опортунізм», а пізніше С. Єфремов твердив, що Костомаров перейшов до боротьби за суспільно-політичні ідеали Кирило-Методіївського братства до «печерного існування». Дмитро Дорошенко уважав, що перед засудом Драгоманова і його поглядів на українську мову треба зрозуміти його практичні мотиви «перекопати російський уряд в нерозумності й шкідливості заборони української літератури» і саме тому Костомаров бажав примирити російський уряд з українством. Д. Дорошенко, *Микола Іванович Костомаров*, стор. 75.

⁵⁸ Д. Дорошенко, *цит. пр.*, стор. 82.

з етнографією, яка розкривала багатство народної творчості і причинилася до постання «народницького напрямку в українській історіографії».

Дорошенко твердив, що Костомаров у своїх працях виходив із засад свого «республікансько-демократичного світогляду» і тому не бачив в історії української козаччини «ніякого державницького стремління».⁵⁹ І саме тому праці історика «з погляду розвитку всеукраїнської національної свідомості... приносили шкоду, затемнювали ту ясну традицію державної відбудови».⁶⁰ На цьому місці не маємо змоги докладніше обговорити критичні погляди історика на історичні концепції Костомарова. Тут лиш зазначимо, що його негативне ставлення до держави було спрямоване в першу чергу до російської держави, як виразника автократизму царського самодержавія.⁶¹ Це виразно бачимо в його «Книгах Битія» в якій запламував Московщину і «царя мучителя», а в своїй візії бачив Україну «непідлеглою Річчю Посполитою в Союзі Слов'ян». Костомаров пояснював неспроможність українського народу провадити своє незалежне політичне життя — анархізмом українців. Ці анархістичні тенденції українців доводили до розкладу громадських зв'язків і до бездержавности. Ця гіпотеза Костомарова не позбавлена джерельної історичної основи і його думки про причину української бездержавности не втратили своєї актуальности по сьогоднішній день. Натомість оцінка Дорошенка археографічної діяльності Костомарова об'єктивна і позитивна, а це вказує, що історик критикував лише історично-ідеологічні концепції Костомарова з точки зору державницької ідеології В. Липинського і його послідовників.

Наукова творчість і діяльність Володимира Антоновича (1834—1909), якого Д. Дорошенко назвав справжнім Нестором української історіографії, зайняла видатне місце в дослідках історика. Його монографія *Володимир Антонович* (Прага 1942)⁶² належить до найкраще опрацьованих історично-біографічних нарисів Дм. Дорошенка і, як правильно підкреслив І. Крип'якевич, була першою обширнішою студією про В. Антоновича, яка «охоплює суцільно і життя історика і його наукові та громадські заслуги».⁶³

⁵⁹ Д. Дорошенко, *Огляд української історіографії*, стор. 103.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ М. Грушевський докладно обговорює історіографічні концепції Костомарова в статті «Українська історіографія і М. Костомаров», *Літературно-Науковий Вістник*, кн. V. 1912. Історіософію історика М. Грушевський аналізує в праці «Костомарів і Новітня Україна», *Україна*, кн. 3. 1925. Тут треба зазначити, що Д. Дорошенко в своїх історіографічних працях користувався дослідженнями М. Грушевського, Ів. Крип'якевича та інших істориків.

⁶² Дмитро Дорошенко, *Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність*. Прага, В-во Ю. Тищенко, 1942. 168 стор.

⁶³ З інших праць згадаємо: „Prof. V. Antonovyc „panslavismus“ a rakovská policie“, *Časopis Národního Musea*, Nos. 3—4, 1933, pp. 171—183.

⁶³ Рецензія І. Крип'якевича на працю Д. Дорошенка, *Нові Дні*, ч. 10. 1941, стор. 14.

У першій частині праці Дм. Дорошенко сумлінно аналізує життя і діяльність В. Антоновича, як одного з найвидатніших суспільно-політичних провідників України в 1860—1880-их роках і приходиться до об'єктивного висновку, що «Антонович протягом майже пів сотні літ стояв у фокусі українського національного руху, а були часи, коли його по справедливості уважали за ідейного провідника цілого того руху» (стор. 46). Дорошенко докладно обговорює вклад В. Антоновича в розвиток української історіографії, аналізує його історичні студії, видання джерельних матеріалів і організацію українського наукового життя. Зокрема автор відзначає вагу створення В. Антоновичем його «історичної школи», яка мала епохальне значення для наукового вивчення історії України. Проте Дм. Дорошенко не погоджується з ідеологічною підбудовою творів Антоновича. Дорошенко критикує історика за його «народовецьке» розуміння українського історичного процесу, а зокрема за його погляди на державу й ідеалізацію народних мас. Зокрема він не погоджується з концепцією бездержавності українського народу В. Антоновича, яку називає «ідеологією бездержавності».

Історія України, на думку Антоновича, це історія народних мас, покинутих своєю провідною верствою. Самозрозуміло, що такий погляд Д. Дорошенко і представники «державницької історіографії» відкидали і заперечували. Тут треба підкреслити, що критичні зауваги Дм. Дорошенка про погляди В. Антоновича написані культурно і спокійно, без зайвих емоційних і догматичних засудів, як це, наприклад, бачимо в писаннях В. Липинського. Дм. Дорошенко уважав, що В. Антонович своїми науковими творами не мав великого впливу «на широку громаду», але рівночасно стверджує, що його праці мали великий науковий авторитет. Тут лиш приходить зазначити, що наукові праці не пишуться для «широкої промади». Проте популярний нарис В. Антоновича *Бесіди про часи козацькі на Україні* (1897) був таки поширений серед широких кіл української громадськості і мав значний вплив на формування її історично-національного світогляду.

Монографія Дм. Дорошенка про Володимира Антоновича базована на широкій джерельній базі. Вона не втратила своєї наукової вартості по сьогоднішній день і заслуговує на перевидання.

Окрему увагу присвятив Дм. Дорошенко науковій діяльності й творчості Михайла Грушевського, з яким доволі тісно співпрацював на форумі Українського Наукового Товариства у Києві.⁶⁴ Оцінка Грушевського, як найвидатнішого організатора українського наукового життя, вийшла в Дорошенка зовсім позитивно. Зокрема дослідник відзначив діяльність М. Грушевського в НТШ у Львові, а також в київ-

⁶⁴ Обговорення наукової діяльності і творчості М. Грушевського знаходимо в таких публікаціях історика: *Огляд української історіографії*, стор. 185—195; „M. Hruschewskij 1866—1934,“ *Ost Europa*, Heft 4, 1935; „Mychajlo Hruschewskij,“ *Časopis Národního Musea*, sv. I. 1935; „Michael Hrushewskyj,“ *Historisk Tidskrift*, H. 1, 1935.

ському Українському Науковому Товаристві, а згодом на форумі ВУАН. Дорошенко уважав, що головною заслугою «проф. Грушевського перед українською історіографією є те, що він угрунтував і впровадив в учений вжиток схему українського народу на цілій просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний і нерозривний процес. Практично перевів це він у своїх курсах і в Історії України-Руси». ⁶⁵

Проте Дм. Дорошенко розходиться з Грушевським відносно наświetлення ролі української держави в українському історичному процесі. Він уважав, що в Грушевського на першому місці стоїть народ і його соціально-економічні інтереси. Дорошенко твердив, що в своїй *Історії України Руси* Грушевський «мало цінить державні змагання українських князів та гетьманів і осуджує їх, постільки ці змагання відбувалися коштом соціально-економічного приборкання народньої (сільської) маси». ⁶⁶ Він наголошує брак «державно-національної провідної ідеї» в головних історичних працях історика. Для підтвердження своїх висновків Дм. Дорошенко покликається на публіцистичну статтю М. Грушевського із 1920 року, в якій історик твердив, що виховався в традиціях радикального українського народництва і тому уважав, що коли трудовому народові в державі не добре, — тоді народ має право обрахуватися з державою. ⁶⁷

В основному можна зробити висновок, що Дорошенко признавав непроминальні заслуги Грушевського, як найвидатнішого організатора наукової праці, автора цінних історичних творів і видавця джерел, але рівночасно гостро осуджував історіософію Грушевського і його народницький світогляд. Інакше й не могло бути — Дорошенко наświetлював історичні концепції Грушевського з штидпункту державницької ідеології В. Липинського і його однодумців. На маргінесі слід лише згадати, що публіцистична стаття М. Грушевського із 1920 року, написана в розпалі різких ударів різних українських ідеологічних середовищ, і тому не може служити ключем до зрозуміння і об'єктивного наświetлення основних історичних концепцій Грушевського. Крім того в *IUR* не знаходимо заперечення «національно-державницького» змагання українського народу, як це сугерує Дорошенко. Висунення Грушевським примату народу, як основного рушія українського історичного процесу, зовсім зрозуміле і до певної міри виправдане, якщо до уваги взяти русифікацію і польонізацію значної частини української провідної верстви в різних історичних періодах історії України.

⁶⁵ Д. Дорошенко, *Огляд...*, стор. 185.

⁶⁶ Там же, стор. 190.

⁶⁷ Д. Дорошенко має на увазі статтю М. Грушевського «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», *Борітеся-поборете*, ч. 1. 1920, стор. 12. Дана стаття публіцистично-полемічного характеру і віддзеркалює історичні погляди М. Грушевського в ранніх 1920-их роках і саме тому не можна її уважати «ключем» до історіографії Грушевського, яка міналася в різних періодах його діяльності.

Аналіза провідних історичних концепцій М. Грушевського вимагає глибинного історіографічного дослідження, а не ідеологічного насвітлення із позицій ідеології українського монархізму. Проте Дм. Дорошенко в насвітленні творчості істориків-народників платив ідеологічну данину своїй добі.

Державницький напрям української історіографії безпосередньо в'яжеться із науковою діяльністю і творчістю Вячеслава Липинського (1882—1931), Степана Томашівського (1875—1930) і Дмитра Дорошенка. Цей напрям виріс на основі історичної схеми М. Грушевського, його періодизації і термінології української історії. Проте «історики-державники» не погоджувалися з народовецькою інтерпретацією рушійних сил історичного процесу, в центрі якого стояло народне життя, а не держава і державні стремління української провідної верстви, які лежали в основі державницької інтерпретації історії України. Вячеслав Липинський був головним «ідеологічним батьком» цієї нової історіографічної течії, а Дмитро Дорошенко одним із його найближчих співробітників і популяризаторів ідеологічних постулатів Липинського. Він взяв на себе завдання перевести переосінку головних концепцій істориків-народників, які були домінуючими в українській історичній науці. Короткий огляд цієї переосінки обговорено раніше. Тепер виринає засадниче питання: як оцінював Дм. Дорошенко історіософію та історичні концепції істориків-державників, а перш за все Вячеслава Липинського, якому він присвятив численні праці.⁶⁸ Це питання винятково важливе для розуміння історіографічної творчості Дм. Дорошенка.

Перша обширніша праця Дм. Дорошенка присвячена В. Липинському — це його публікація публіцистичного трактату «Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу» (1925), в якій історик дає інтерпретацію «Листів до братів хліборобів» (*Хліборобська Україна*, 1920—1925) і публіцистичної статті В. Липинського «Покликання „Варягів“, чи організація хліборобів» (*Хліборобська Україна*, кн. IV—V, 1924—1925), яка появилася як відповідь на статтю Є. Х. Чикаленка «Де вихід» (*Воля*, Відень 1921). Вищезгадані праці В. Липинського не є історичними науковими дослідженнями у стислому розумінні наукового досліджу; це радше соціологічно-історичні трактати, в яких історик виловив своє ідеологічне кредо і свої погляди на питання української держави, ролі українських суспільних верств в побудові держави, ділиться своїми думками про причини занепаду і упад-

⁶⁸ М. Забаревський (псевдонім Д. Д.), *Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу*. Відень, 1925. стор. 51; «В. Липинський, як історик», в збірнику *В. Липинський як політик і ідеолог*. Ужгород, 1931. стор. 66—72; «З моїх спогадів про В. Липинського», *Хліборобський шлях*, ч. 3. 1932, стор. 66—69; ч. 4. стор. 88—91; «Vjačeslav Lypynskyj. Náčrtek z novější ukrajinské historiografie», *Časopis Národního Musea*, sv. 1—2, 1932, pp. 1—18; «V. Lypynskyj. Ein Nachruf», *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes*, Bd. 3. 1931, pp. 157—166; «Wacław Lipiński», *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, No. 9, 1934, pp. 2—3; No. 11, pp. 5—7.

ку української держави і рівночасно подає концепцію української трудової монархії. Дм. Дорошенко *переповідає*, хоч і не аналізує концепції Липинського і це, на нашу думку, збіднює зміст праці історика. Проте вона була призначена для ширших читацьких кіл, а також писана під пильним «наглядом» В. Липинського, який читав її манускрипт, давав свої доповнення і поправки.⁶⁹

Першу обширнішу оцінку історичних праць В. Липинського знаходимо в *Огляді української історіографії*. На думку Дм. Дорошенка його монографія «Станіслав Михайло Кричевський» (1912) і «Україна на переломі 1657—1659» (1920), поруч праць М. Грушевського, є «найважливішою появою на полі української історіографії останніх двох десятиків років» (стор. 209). Праці Липинського були перейняті духом «національно-державних стремлень українських, якого так бракувало новій українській історіографії від часів Костомарова і Антоновича». Коротко, історик, без критичного розгляду творів Липинського, дає їм найбільш позитивну оцінку і протиставить працям народників, в яких саме бракувало державницької ідеології. Більш ґрунтовну аналізу праць Липинського знаходимо в пізнішій статті Дм. Дорошенка із 1932 року,⁷⁰ в якій він робить підсумок праць історика. Важливо згадати, що в цій статті Дорошенко обширно цитує критику М. Грушевського⁷¹ праць Липинського, але до цієї критики не подає своїх коментарів. Також думки Грушевського подає селективно, і це до певної міри не віддзеркалює головніших поглядів історика на Хмельниччину. Наприклад, Грушевський виразно писав, що в революції Хмельницького «наростав українсько-державний аспект», а козацька старшина була керівною державною верствою, яка «мусіла дбати про інтереси всієї держави, як цілості, її національно-культурне і економічне добро, пильнувати добробути інших верств, підтримувати престиж представниць загальних, всенародних інтересів».⁷² Також не згадує Дм. Дорошенко, що Грушевський відкинув гіпотезу Липинського, що Хмельницький і його однодумці в 1649 році залишилися на ґрунті козацької автономії в рамках Річипосполитої, так як стояли в 1648 році, і твердив, що «програма незалежної від Польщі України від січня 1649 р. вже не сходила з столу Хмельницького».⁷³ Мабуть, Дорошенкові було незручно цитувати ці місця з критики М. Грушевського, які виразно вказували, що Грушевський не лише не заперечував дер-

⁶⁹ У листах Д. Дорошенка до В. Липинського знаходимо багато згадок про вищезгадану працю. У листі від 25. VII. 1925 Д. Д. виразно писав до В. Л.: «Розуміється, всі Ваші поправки я приймаю і вношу в текст, тільки іноді трохи стилізуючи їх відповідно до загального тону,» *В. Липинський Архів*, цит. пр., ч. 163, стор. 163.

⁷⁰ D. Dorošenko, „Vjačeslav Lypynskij. Náčrtek z novější ukrajinské historiographie“, *Časopis Národního Musea*, sv. 1—2, 1932, pp. 1—18.

⁷¹ На увазі історик має критичну оцінку Грушевського, подану в *Історії України-Руси*, т. IX. ч. 2, стор. 1483 і далі.

⁷² М. Грушевський, *там же*.

⁷³ М. Грушевський, *цит. пр.*, стор. 1493—1494.

жовніотворчої ролі козацької старшини і взагалі козацької державности, але виправляв навіть хронологію Липинського відносно державницьких концепцій Хмельницького і його співробітників. Мабуть тяжко було б Дорошенкові вияснити такі «народницькі» погляди М. Грушевського на Хмельниччину, а тому було краще про них не згадувати.

Важливо підкреслити, що у вищезгаданій статті Дм. Дорошенко, мабуть, перший раз згадав, що з деякими висновками В. Липинського відносно Хмельниччини можна не годитися (напр., його інтерпретація Переяславського договору, прилучення пинської шляхти до Хмельницького тощо). Це свідчить, що після смерті Липинського в 1931 році, Дм. Дорошенко міг уже свobodніше і більш об'єктивно розглядати спадщину видатного українського історика. Якщо йдеться про основну оцінку Дм. Дорошенка історичних праць В. Липинського, — вона була наскрізь позитивна. Характер праць історика, присвячених В. Липинському був більш описовий, як критичний із нахилом «забронзування» його провідних історичних концепцій. Можна без перебільшення ствердити, що до сьогодні історичні праці В. Липинського чекають на спокійну і критичну аналіз, не обтяжену зайвим ідеологічним наставленням дослідника.

З інших історіографічних праць Д. Дорошенка, присвячених українським історикам, слід згадати статті про невідомого автора Історії Русов,⁷⁴ Д. Бантиш-Каменського,⁷⁵ В. Горленка,⁷⁶ М. Драгоманова,⁷⁷ Дм. Яворницького,⁷⁸ В. Доманицького,⁷⁹ В. Біднова,⁸⁰ а також коротші замітки про Дм. Багалія, С. Томашівського і М. Василенка.

Окрему увагу присвятив Дм. Дорошенко дослідженню «Історії Русів», важливого пам'ятника української політичної історії, в якій автор стояв на «принципі державної відрубності України».⁸¹ Автором

⁷⁴ Дм. Дорошенко, «Історія Русов, як пам'ятка української політичної думки другої полов. XVIII стол.», *Хліборобська Україна*, кн. V—VI, 1921, стор. 183—198.

⁷⁵ Дм. Дорошенко, «Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський», *Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі*, Науковий Збірник, т. I, 1929, стор. 90—108.

⁷⁶ Василь Горленко. Париж 1934, 16 стор.

⁷⁷ «М. Драгоманів і українська історіографія», *Драгоманівський Збірник*, Прага 1933, стор. 113—123; „Mykhailo Drahomanov and the Ukrainian National Movement“, *The Slavonic Review*, April 1938, pp. 654—666.

⁷⁸ «Дмитро Ів. Яворницький», *Літературно-Науковий Вістник*, кн. XII. 1913, стор. 506—513; «Запорозький батько», *Дніпрові хвилі*, ч. 10. 1913; «Рестр наукових і літературних праць Д. І. Яворницького», *там же*, стор. 166—168; «Історик Запорожжя. Д. І. Яворницький», *Рада*, ч. 269, 1913.

⁷⁹ «Пам'яті В. М. Доманицького», *Спудей* (Прага), ч. 4, 1926, стор. 23—30.

⁸⁰ «Життя і громадська діяльність проф. В. О. Біднова», *Пам'яті проф. Василя Біднова*. Збірник. Прага, 1936, стор. 5—11; „V. Bidnov. Nachruf“, *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, В. IX. Heft 3, 1936.

⁸¹ «Історія Русовъ» як пам'ятка української політичної думки..., *цит. пр.*, стор. 184.

Історії Русів, на думку Дм. Дорошенка, був Григорій Полетика, який опрацював цей політичний трактат між 1769—1774 роками. Автор написав цей твір «для обґрунтування історії української державности» і бажав «показати характер цієї державности й боронити її форми, які вдалося зберегти в сучасному».⁸² Хоча гіпотеза про авторство Історії Русів Дм. Дорошенка, як також його припущення про час, в якому написано твір, не прийнялися в сучасній українській історіографії,⁸³ проте його аналіз твору є важлива і вказує на добре ознайомлення історика з науковою методологією досліджу. Його праці, присвячені Історії Русів, стали стимулом для інших істориків в їхніх дослідженнях цього важливого видання.

Не втратила своєї наукової вартості також джерельна студія Д. Дорошенка присвячена князю Репніну і Бантиш-Каменському, авторові «Історії Малої Росії» (1822). Історик досліджує генезу твору Бантиша, а заразом подає важливі матеріали про діяльність кн. Репніна, людини близької до українського автономізму, а також промотора українських історичних дослідів. Можливо, що оцінка історії Бантиша, як твору, на якому українські діячі «старалися будувати українські автономістичні домагання на загальній історичній традиції»,⁸⁴ є переборщена, але сама розвідка є одною із цінніших історіографічних праць дослідника.

До цього ж самого циклу історіографічних праць Дм. Дорошенка належать його розвідки, присвячені добі Хмельницького і Мазепи. З цих праць в хронологічному порядку згадаємо його шведськомовну статтю, в якій історик обговорює шведсько-українські взаємини часів Хмельницького і Мазепи.⁸⁵ Ця праця «була першим українським виступом у шведській науці, тим більше необхідним, що шведи знали лише головнішу російську літературу і Костомарова, а тому не мали правдивої уяви про найважливіші періоди нашої історії».⁸⁶ Ця роз-

⁸² Огляд української історіографії, стор. 51.

⁸³ Докладну аналіз «Історії Русів» і її мнимого авторства знаходимо у вступній статті Ол. Оглоблина до українського перекладу І. Р. *Історія Русів*. Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина. Нью Йорк, 1956, стор. V—XXXI.

⁸⁴ Дм. Дорошенко, «Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський», *цит. пр.*, стор. 108. Історія Бантиша-Каменського написана більш з царських централістичних позицій і на мою думку не віддзеркалювала автономічних стремлень української провідної верстви даного періоду. Героєм Бантиша був Петро I, а гетьмана Мазепу історик змальовував як зрадника царя і українського народу. Дорошенко намагався у своїх працях представити українське дворянство в позитивному світлі, як виразника української національної ідеї автономізму.

⁸⁵ D. Doroschenko, „Svensk-ukrainska förbindelser under 1600- och 1700-talen i belysning av den nyaste ukrainska histories-krivningen“, *Historisk Tidsskrift*, Н. 2. 1937, pp. 129—149. Докладніше обговорення цієї праці подане у *Вістнику*, кн. 7—8, 1938, стор. 605—606.

⁸⁶ Б. Крупницький, «Д. І. Дорошенко — піонер української історичної науки», *цит. пр.*, стор. 96.

відка, опублікована в престижному шведському науковому журналі, причинилася до частинної переоцінки шведських істориків зв'язків Карла XII з Мазепою.

У 1938 році Дмитро Дорошенко зрадагував з рамені Українського Наукового Інституту в Варшаві два томи наукового збірника «Мазепа». У першому томі появилася його обширна праця «Мазепа в історичній літературі і в житті».⁸⁷ У ній історик дає критичний огляд праць українських і неукраїнських дослідників життя і діяльності гетьмана Мазепи. Дорошенко спокійно і об'єктивно аналізує історіографічний вклад «народовецьких» і «державницьких» істориків і приходить до висновку, що праці «Грушевського і Липинського, остаточно, можна сказати, установили в українській історіографії погляд на Мазепу, як на українського патріота й поборника самостійника».⁸⁸ Взагалі можна ствердити, що в 1930-их роках, після смерті В. Липинського, в історіографічних працях Дм. Дорошенка знаходимо більш зрівноважену оцінку історичної спадщини істориків-народників.

Зв'язки України з Західною Європою являються важливою ділянкою історичного дослідження. Дмитро Дорошенко звернув особливу увагу на цю занедбану ділянку дослідів. Історикові розходилося про висвітлення політичних, культурних, мілітарних і економічних зв'язків України із європейськими державами. Ішлося також про аналізу і опис звідомлень європейських істориків, дипломатів і подорожників, в яких знаходилися відомості про українців і Україну. Праці Дмитра Дорошенка, присвячені даній тематиці, становлять окремий цикл його досліджень. Вони охоплюють загальні огляди західно-європейської літератури, в яких знаходимо українознавчу проблематику, а також студії, присвячені поодиноким неукраїнським історикам, які посередньо або безпосередньо цікавилися історією України.

Перша обширна праця Дм. Дорошенка „Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts“⁸⁹ (1927) являється першим обширним історіографічним оглядом західно-європейських джерел і літератури з українознавчою проблематикою. Автор аналізує звідомлення, описи подорожів на Україні і окремі публікації німецьких, французьких, італійських і англійських авторів. Треба зазначити, що хронологічно праця Дорошенка охоплює європейську літературу від середини 17-го століття, а не від 18-го, як це виходило б із заголовку цієї студії. Характер дослідження історіографічно-бібліографічний і це збільшує її довідкову вартість.

Історик подає стислі біографічні дані про авторів звідомлень, сумлінно аналізує зміст їхніх публікацій, віднотовуючи ті місця, які від-

⁸⁷ Д. Дорошенко, «Мазепа в історичній літературі і в житті», *Мазепа*. Збірник, т. I. Варшава, 1938, стор. 3—34.

⁸⁸ Там же, стор. 12.

⁸⁹ *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*, B. I., 1927, pp. 1—70.

носяться до України, а разом подає точний бібліографічний опис праць і їхню видавничу історію (кількість накладів, різномовні переклади даної праці тощо). В своїй аналізі поєднує Дм. Дорошенко здібність історика і бібліографа, який аналізує і реєструє історіографічний і бібліографічний зміст включених публікацій.

Своє дослідження починає Дорошенко з Боплана і кінчає публікаціями Боденштедта (*Die poetische Ukraine*, 1845), Йоганна Коля (*Die Ukraine*, 1841) і подорожними записками барона Гакстаузена з 1852 року. Під кінець дослідження Дорошенко приходить до висновку, що «стара Європа» 18-го і 19-го століття знала більше про українців і їхнє змагання до незалежності, як знали європейці про Україну перед вибухом Першої Світової війни — „und wenn wir alle diese Äusserungen von Anteilnahme in der alten europäischen Literatur überblicken, so wird uns die Behauptung, das alte Europa hätte von der Ukraine mehr gewusst als das heutige, nicht mehr so paradox erscheinen“.⁹⁰

Дана праця Дм. Дорошенка була ваговитим внеском в українську історичну літературу і бібліографію українців. Вона мала значний вплив на дальше дослідження зв'язків України з Західньою Європою і на вивчення європейської літератури про Україну (праці І. Борщака, В. Січинського, Б. Крупницького та інших істориків). У 1941 році появилася капітальна праця Дм. Дорошенка *Die Ukraine und das Reich*, як вислід його багаторічних студій, присвячених зв'язкам України з Німеччиною.⁹¹ Праця налічує 11 розділів і хронологічно охоплює взаємини двох народів, починаючи від побуту Бруна з Кверфурту на дворі Володимира Великого в 1007 році до 1930-их років включно. В своїй праці Дорошенко не обмежується аналізом історичних публікацій, мемуарною літературою і реляціями німецьких подорожників в Україні. Окремі розділи історик присвячує обговоренню української тематики в німецьких енциклопедичних виданнях, в німецькій публіцистиці і німецькій художній літературі. Цей твір мав значний вплив, як згадував Ганс Кох, на німецьку науку і був написаний «з науковопедантичною точністю» (*wissenschaftlich-peinlicher Genauigkeit*).⁹² Студія Дорошенка має широкую джерельну і бібліографічну базу і по сьогоднішній день становить найобширніше дослідження німецько-українських зв'язків в німецькій і українській історіографіях.

З менших, але важливих праць Дмитра Дорошенка, присвячених неукраїнським історикам треба згадати його історіографічні довідки про «Аннали Маросії» І. Шерера,⁹³ патріарха чеської історіографії Фран-

⁹⁰ *Ibid.*, p. 70.

⁹¹ Dmytro Doroshenko, *Die Ukraine und das Reich*. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1941. 299 p.

Другий наклад цієї праці вийшов у 1942 році.

⁹² Hans Koch, „Dmytro Doroshenko unter den Nicht Slaven,“ *Український літопис*, ч. 1, 1953, стор. 110.

⁹³ „Schererovy «Annales de la Petite Russie» a jejíh místo v ukrajinské historiografii,“ *Sborník věnovaný I. Bidlovi*. Praha, 1928, pp. 351—358.

тішка Паляцького⁹⁴ і декілька праць, присвячених історикові І. Бідльові.⁹⁵ Зокрема його розвідка про Анналі Шерера з 1788 року і їхнє місце в українській історичній науці є цінним причинком до вивчення західно-європейських історичних видань, присвячених Україні.

Окремий цикл в творчості Дм. Дорошенка займають його праці, присвячені архівам, діяльності наукових установ і дослідних осередків. Як один із видатних організаторів українського наукового життя, Дмитро Дорошенко повністю розумів вагу документації наукової праці. Характер цих публікацій науково-інформативний або інформативний. Появлялися вони у формі нарисів, статей і коротких журнальних або газетних заміток. Часто ці праці віддзеркалювали діяльність установ і наукових осередків, в яких історик брав активну участь.

У роках 1910—1913 Дмитро Дорошенко проживав у Катеринославі і був секретарем катеринославської «Ученої Архівної Комісії», в якій редагував її офіційний журнал «Летопись».⁹⁶ Цей період наукової праці Дмитра Івановича винятково важливий, якщо йдеться про початок його архівно-джерелознавчої діяльності. Праця в Комісії була його першою архівно-джерелознавчою школою, в якій він мав доступ до оригінальних історичних джерел і джерелознавчої літератури. З цієї ділянки появилася декілька його праць описового і аналітичного характеру, які мають пряме відношення до його історіографічної творчості.⁹⁷ До цієї категорії також можна зачислити його науково-популярну статтю «В справі видання мемуарів та листування» (*Стара Україна*, кн. IX—X, 1924), яка відноситься до видання історичних джерельних матеріалів.

Численні статті присвятив історик діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка,⁹⁸ Українській Академії Наук у Києві,⁹⁹ Українсько-

⁹⁴ «Діяльність Франтішка Паляцького і українська справа», *Праці УВІІІ ім. Михайла Драгоманова у Празі. Науковий Збірник*, т. II, стор. 118—127.

⁹⁵ D. Doroszenko, *Profesor Jarosław Bidło*. Warszawa, 1937, p. 29.

⁹⁶ Згадки про діяльність Комісії знаходимо в спогадах Дм. Дорошенка, *Мої спомини про давнє минуле*, цит. пр., стор. 124. Див. також *Огляд української історіографії*, стор. 204.

⁹⁷ З цього циклу згадаємо *Объ архивахъ в Екатеринославской губерніи*. Екатеринославъ, 1914, стор. 11; «Объ архивахъ Екатеринославской губерніи», *Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивн. Коммисіи*. Вип. X. 1914, стор. 1—11; З джерелознавчих праць: «Новыя данныя по вопросу о т. наз. реформѣ короля Стефана Баторія», цит. пр. Вип. VII, 1911, стор. 145—158; «Хозяйственно-промышленное состояніе Кіевской околицы во второй полов. XVIII ст. по данным губернскаго прокурора Григорія Пивоварова», *Извѣстія Кіевской Городской Думы*, кн. 8, 1915, стор. 69—102.

⁹⁸ З праць про НТШ згадаємо: «Діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в 1905 році», *Рада*, ч. 4, 1906; «Ученое Общество им. Шевченка во Львовѣ», *Украинский Вѣстникъ*, ч. 9, 1906, стор. 666—674; «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові», *Україна*, кн. 3, 1907, стор. 156—168. *Розвиток української науки під прапором Шевченка*. Вінніпег, УВАН, 1949, стор. 10.

⁹⁹ «Українська Академія Наук у Київі й її праця в 1919 році», *Воля*, т. 1, ч. 10, 1920, стор. 470—477; „Akademie der Wissenschaften in Kyjiw“

му Науковому Товариству в Києві¹⁰⁰ і Українському Науковому Інституту в Берліні,¹⁰¹ в якому він був директором і головним промотором наукової діяльності. Деякі статті були присвячені загальним питанням українського наукового життя. Для прикладу згадаємо його основну доповідь на тему «Наукова праця української еміграції за десять років, 1922—1931», яка була виголошена під час Другого Українського Наукового З'їзду в Празі в березні 1932 року, а згодом видрукувана.¹⁰²

Назагал можна ствердити, що праці Д. Дорошенка про українське наукове життя і наукові установи у значній мірі доповнювали його дослідження, присвячені розвитку української історичної науки в Україні і на еміграції.

Важливе місце в дослідженнях Дм. Дорошенка займало питання історичної термінології і періодизації історії України в працях західно-європейських істориків. У 1920-их і 1930-их роках в західній європейській історіографії домінуючу роллю мала російська схема історії Східної Європи, в якій українську історію уважали «дочіпкою» до російської. Дуже часто історики утотожнювали назви «Русь» і «русини» з «Росією» і «росіянами», а також мішали термін «Рутенія» і «рутенці» з російським народом. Ця термінологічна плутанина безпосередньо причинилася до фальшивого і тенденційного наświetлення етногенези українського і московського народів, а також до історіографічної русифікації історії України в монографічних дослідженнях і високошкільних підручниках європейських істориків. Отже перед Дм. Дорошенком стояло важке і відповідальне завдання ознайомити європейських істориків з об'єктивною термінологією Східно-Європейської історії, а заразом підважити і науково заперечити в історичній літературі російську історичну схему і термінологію, яка була прийнята німецькими, французькими, англійськими та іншими західно-європейськими дослідниками.

Цій проблематиці присвятив Дм. Дорошенко дві джерельні студії, які мали сильну історіографічну основу і саме тому включаємо ці праці до нашого обговорення

У 1931 році появилася його перша обширніша праця, присвячена історичній термінології — „Die Namen „Rus“, „Russland“ und „Ukraine“ in ihrer historischen und gegenwärtigen Bedeutung“.¹⁰³ Дорошенко, на основі

Mitteilungen..., op. cit., H. 1, 1927, pp. 11—20; „Ukrainische Akademie der Wissenschaften“, *Przegląd współczesny*. Nr. 157, 1935, pp. 223—238.

¹⁰⁰ «Украинское Научное Общество в Киевѣ», *Украинская жизнь*, кн. III, 1913, стор. 45—54.

¹⁰¹ „Das Ukrainische wissenschaftliche Institut in Berlin“, *Mitteilungen...*, op. cit., H. 1, 1927, pp. 37—48; „Das Ukrainische wissenschaftliche Institut in Berlin“, op. cit., H. 2, 1928, pp. 2—68; „Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut zu Berlin“, *Berlin als Hochschulstadt*. Teil II. Berlin, 1929, pp. 35—38.

¹⁰² «Наукова праця української еміграції за десять років (1922—1931)», *Тризуб*, ч. 16, 1932, стор. 2—10.

¹⁰³ D. Dorošenko. „Die Namen „Rus“, „Russland“ und „Ukraine“ in ihrer historischen und gegenwärtigen Bedeutung“, *Abhandlungen...*, Bd. III, 1931, pp. 1—21.

джерельного матеріалу, вияснює назви «Русь», «Росія», «Україна», «Мала Русь» і вказує на помилкове уживання цих термінів у німецькій історичній літературі. Помилкова історична термінологія допроваджує до помилкового розуміння історичних явищ, а зокрема до фальшивої інтерпретації етногенези українського, російського та інших слов'янських народів. Він вказує на органічне пов'язання назви Русь і України протягом головних періодів української історії. Також докладно вияснює назву і вживання назви „Russland“, „Grossrussen“ і „Moskovien“, які в німецькій науковій літературі змішують з назвами „Ruthenien“, „Rus“ і „Ukraine“.

Для історії України до XVII століття Дорошенко пропонує назву «Рутенія», а для наступних історичних періодів назву «Україна». Для Росії до 17 ст. треба уживати означення «Московщина», а для пізніших часів «Росія». Виклад історика строго науковий, спокійний і переконливий. Праця Д. Дорошенка не втратила свого значення по сьогоднішній день і заслуговує на перевидання. Автор цих рядків обстоює погляд, що на окреслення історії українського середньовіччя слід уживати назви «Русь-Україна», або «Україна-Русь», які були спопуляризовані в науковій літературі М. Грушевським.

В 1933 році появилася в німецькому науковому журналі чергова аналітично-синтетична праця Дм. Дорошенка п. н. „Was ist osteuropäische Geschichte?“.¹⁰⁴ Вона являється своєрідним поширенням і продовженням його термінологічної статті з 1931 року. Український оригінал цієї праці друкуємо на сторінках «Українського Історика» з огляду на її актуальність.

У своїй праці Дм. Дорошенко видвигав основне питання про етнічний характер слов'янства Східної Європи в контексті історичного розвитку українського, московського і білоруського народів. У дослідженні історик бере до уваги археологічні, історичні, антропологічні і мовознавчі джерела і на основі їхньої аналізи дає ясну картину етногенези слов'янських народів. Слов'янські племена південної (української) групи творять свою окрему політичну і культурно-економічну систему, а племена північної групи (зародок московського народу) виформують свої політичні центри. Дорошенко зокрема зупиняється у своїй праці над різницею між українським і московським антропологічним типом, а також на світлює питання генези формування української мови. В основу своєї праці дослідник кладе історичну схему М. Грушевського, яка «являється одинокою донині, справді обґрунтованою науковою формою укладу східного слов'янства» (рукопис, стор. 53). Багато місця в своїй праці присвячує історик питанням історичної термінології і періодизації. У своїх висновках Дм. Дорошенко пише, що «для нас важно сконстатувати на цім місці одно: що Київська Держава була створена українцями, яким належала тегемонія серед східно-європейських племен, і ця доба тегемонії, як каже Шахматов,

¹⁰⁴ D. Dorošenko. „Was ist osteuropäische Geschichte,“ *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, Bd. IX, H. 1, 1934, pp. 21—67.

«е блискучою сторінкою минулого життя українців».¹⁰⁵ Отже Дм. Дорошенко писав ясно і можна б лише побажати, щоб деякі теперішні українські історики, які викладають на американських і канадських університетах, пішли слідами Дм. Дорошенка в справах історичної періодизації і термінології Східньо-Європейської історії. Покищо того поступу в деяких дослідників, які намагаються репрезентувати «українську науку на світових форумах», на жаль, не бачимо. Здебільшого вони приносять до термінологічного хаосу в історії України і це, як за часів Дм. Дорошенка, допроваджує до хибного або й тенденційного наświetлення українського історичного процесу.

Вищезгадані праці Дм. Дорошенка були позитивно оцінені в українській і європейській історичній науці. На думку Ганса Коха вони «справили вирішальний вплив на строго науковий світ Німеччини... від появи названих робіт українська теза може розглядатися — з більшими або меншими модифікаціями — як загальна власність німецької науки, а також всесвітньої історії — і це є заслугою Дмитра Дорошенка».¹⁰⁶

Тематично наш нарис охоплює лише частину спадщини Дм. Дорошенка: його бібліографічні праці і його дослідження розвитку української історичної науки. Ці дві ділянки дослідів були тісно між собою пов'язані і до певної міри себе доповнювали. Наукові досліді Дмитра Дорошенка в цих двох дисциплінах становлять цінний і тривалий вклад в українську бібліографію і в наукове вивчення розвитку української історичної науки.

Історична творчість Дмитра Дорошенка, його науково-організаційна діяльність і участь в українським суспільно-політичній житті заслуговує на всебічне вивчення. Він був автором цілого ряду капітальних історичних праць, цінних джерельних спогадів, промотором організації українського наукового життя і видатним суспільно-політичним діячем. Дмитро Дорошенко є класичним прикладом українського вченого і суспільного діяча, який пов'язав свій життєвий шлях із національним відродженням рідного народу, якому служив творчим пером українського історика і ділом видатного державного діяча. Він бачив органічний зв'язок між цими двома діями і уважав, що історіографічні досліді мають безпосередній вплив на розвиток українського національного самопізнання.

¹⁰⁵ Дмитро Дорошенко, «Що таке історія Східньої Європи?», *Український Історик*, т. XIX, ч. 1—2, стор. 11.

¹⁰⁶ Ганс Кох, «Дмитро Дорошенко поміж не-слов'янами», стор. 112.

ДОДАТОК

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРО ДМИТРА ДОРОШЕНКА

Подана бібліографія публікацій про Дмитра Дорошенка неповна. Вона не включає газетних статей про життя і діяльність історика. Винятком становлять спогади Володимира Дорошенка, які друкувалися в «Свободі». Також в цей список не включені рецензії і бібліографічні замітки на праці дослідника. Найповніша бібліографія праць Дмитра Дорошенка появилася в 1942 році п. н. *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899—1942 роки* (Прага, 1942). Дане видання бібліографує книжкові видання, статті і рецензії історика. Наша бібліографія складається з двох основних частин: I. Бібліографія бібліографій праць Дм. Дорошенка; II. Бібліографія праць про Дм. Дорошенка. Обидві частини укладені в поазбучному порядку.

I. БІБЛІОГРАФІЯ БІБЛІОГРАФІЙ ПРАЦЬ ДМ. ДОРОШЕНКА

Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899—1942 роки. Прага: В-во Юрія Тищенка, 1942, стор. 61.

Найповніший список праць Дм. Дорошенка до 1942 року включно. Видання складається з таких частин: Про літературну й наукову діяльність проф. Д. Дорошенка; I. Окремі видання; II. Статті й замітки в періодичних виданнях і збірниках; III. Переклади; IV. Рецензії і бібліографічні замітки.

Кожний розділ уложений за хронологічним принципом. Бібліографія реєструє 804 бібліографічні одиниці. Треба зазначити, що розділ, присвячений статтям, неповний. Зокрема бракують деякі статті, які друкувалися в «Громадській думці», «Раді», «Дніпрових хвилях», «Рідному краю» та інших періодичних виданнях. Бібліографічний довідник появилася без підпису компільатора. Уважаємо, що бібліографію уложив Дмитро Дорошенко з допомогою Бориса Крупицького.

Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції, 1920—1931. Склав П. Зленко. Прага: Другий Український Науковий Зїзд в Празі. 1932, стор. 135—141.

Реєстр історичних праць Д. Дорошенка, які появилися окремими виданнями. Повний бібліографічний опис. Без анотацій.

«Праці Д. І. Дорошенка — видані окремо», Вячеслав Липинський, *Архів*, т. 6. Філадельфія: Східньо-Європейський Інститут ім. В. К. Липинського, 1973, стор. XLII—XLIV.

British Museum. Department of Printed Books. *General catalogue of printed books*. London: Trustees of the British Museum, 1960. v. 54, pp. 866—867. —” — *Ten-year supplement. 1956—1965*. London: Trustees of the British Museum, 1968. v. 12, p. 904.

- Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník.* Praha: Státní knihovna ČSSR, 1972. pp. 95—97.
- The National union catalog: pre—1956 imprints.* London and Chicago: Mansell, 1971. v. 147, pp. 290—291.
- ”— Supplement. London, 1980. v. 719, p. 40.
- The National union catalog: 1958—62.* New York: Rowman and Littlefield, 1963. v. 12, pp. 418—419.
- The National union catalog: 1963—67.* Ann Arbor, Mich.: J. W. Edwards, 1969. v. 15, pp. 57—58.
- The National union catalog: 1968—72.* Ann Arbor, Mich.: J. W. Edwards, 1973. v. 25, p. 260.
- National union catalog.* 1973. Washington, D. C.: Library of Congress, 1974. v. 4, p. 427.
- National union catalog.* 1974. Washington, D. C.: Library of Congress, 1975. v. 5, p. 126.
- National union catalog.* 1975. Washington, D. C.: Library of Congress, 1976. v. 4, p. 881.
- National union catalog.* 1976. Washington, D. C.: Library of Congress. 1977. v. 4, p. 698.
- New York Public Library. The Research Libraries. *Dictionary Catalog of the Slavonic Collection.* 2nd rev. ed. Boston: G. K. Hall, 1974. v. 9, pp. 416—417.
- Ohloblyn, Alexander. “Literature on Dmytro Doroshenko.” In *Ukrainian Historiography 1917—1956.* New York, 1957, p. 434. (*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Vol. V—VI, No 4 (18) 1, 2 (19—20), 1957).
- Pelenskyj, Eugen J. *Ucrainica: Ausgewählte Bibliographie über die Ukraine in west-europäischen Sprachen.* München: Bystrycia Verlag, 1948. pp. 7, 36—37, 58—59, 61, 85, 89, 93, 102.
- Sto padesát let česko-ukrajinských styků 1814—1964. Vědecko-bibliografický sborník.* Redaktor Orest Zilynskyj. Praha: Svět Sovětů, 1968. pp. 110, 192—93, 220, 234—238, 240—244, 252, 354, 364, 384, 411.
- The Slavic Cyrillic Union Catalog of Pre—1956 Imprints.* Compiled by the Catalog Publication Div., Library of Congress. Totowa, N. J.: Rowman and Littlefield, 1980. Card. no. 30.

II. БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПРО ДМ. ДОРОШЕНКА

- Антонович, М. «В. Липинський і Д. Дорошенко (Причинюк до наукової співпраці двох великих істориків)», *Український історик*, т. 19. ч. 3—4. 1982, стор. 23—24.
- Аркас, Микола. «Світлій пам'яті незабутнього наставника мого і учителя Дмитра Івановича Дорошенка», *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 97—103.

- Біднов, В. «Нова праця з обсягу української історіографії», *Літературно-науковий вістник*, т. 82. кн. 1. 1924, стор. 292—307.
- Білецький, Леонід. *Дмитро Дорошенко*. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук. 1949, стор. 24. (Серія українські вчені, ч. 1.)
- Борщак, І. «Дмитро Дорошенко». *Україна*, ч. 5. 1951, стор. 374—377.
- Ветухів, Михайло. «Дмитро Іванович Дорошенко — перший президент Української Вільної Академії Наук». *Науковий Збірник*, т. I. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1952, стор. 7—8.
- Винар, Любомир. «Дмитро Дорошенко — видатний дослідник української історіографії». *Український історик*, т. 19. ч. 3—4, 1982, стор. 40—74.
- Галиняк, Д. «Дмитро Дорошенко, творець новітньої української дипломатії». *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 77—79. (Передрук з журналу *Овід*, ч. 6. 1951.)
- Гетьманич Данило, «Дмитро Іванович Дорошенко». *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 9—12.
- «Дмитро Іванович Дорошенко». *Хроніка НТШ за 1923—1925*. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1926, стор. 72—74.
- „Dmytro Doroshenko,” *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Vol. I, No. 2, 1951, pp. 182—183.
- Дорошенко, Володимир. «Пам'яті українських бібліографів». *Науковий збірник*, т. II. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук. 1953, стор. 175—178.
- ” — «Мої взаємини з проф. Д. Дорошенком», *Свобода*, чч. 96—112 (16 квітня до 3 червня), 1952.
- Дорошенко, Н. «Уривки споминів», *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 139—151.
- Gerus, Oleh. „Dmytro Doroshenko (1882—1951).“ *Dmytro Doroshenko, A Survey of Ukrainian History*. Edited by Oleh Gerus. Winnipeg: Humeniuk Publication Foundation, 1975, pp. 11—12.
- Koch, Hans. „Dmytro Doroshenko als Kirchenhistoriker,” *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 19—23.
- Кох, Ганс. «Дмитро Дорошенко поміж не слов'янами», *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 111—112.
- Koch, Hans. „Dmytro Doroshenko unter der Nicht Slawen,” *Український літопис*, ч. 1, 1953, стор. 109—110.
- Кох, Ганс. «Дмитро Дорошенко як історик церкви», *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 23—26.
- Коровицький, Іван. «Дмитро Дорошенко», Вячеслав Липинський, *Архів*, т. 6. Листи Дорошенка до Вячеслава Липинського. Філадельфія: Східньо-Європейський Дослідчий Інститут ім. В. К. Липинського, 1973, стор. XV—XI IV.
- Криницька, Тетяна. «Апостол правди і науки», *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 157—159.
- Крупницький, Борис. «Д. І. Дорошенко — піонер української історичної науки», *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 91—96.

- ” — «Д. І. Дорошенко і словянський світ», *Український літопис*, там же, стор. 57—64.
- ” — «40-ліття літературно-наукової діяльності Д. І. Дорошенка.»
- ” — Дмитро Дорошенко. *Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу*. Берлін, 1940, 1940, стор. V—XIII.
- ” — «Д. І. Дорошенко і його двохтомні «Нариси історії України»,» *Український літопис*, ч. 2. 1954, стор. 30—34.
- Ледянський, С. «Людина, якій завдячуватимуть і потомки», *Український літопис*, ч. 1. 1963. стор. 79—80.
- (Передрук ювілейної статті з журналу *Ранок*, ч. 47, 1949.)
- Мірчук, І. «Промова на святочній академії в честь проф. Дмитра Дорошенка в Мюнхені, 19. 3. 1952,» *Український літопис*, ч. 1. 1953.
- Нагай, С. «Спогади про Д. І. Дорошенка,» *Український літопис*, ч. 1. 1953, стор. 119—129.
- ” — «Хронологічний показник важливіших подій з життя Д. І. Дорошенка,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 13—18.
- Наріжний, Симон. «Український Науковий Інститут в Берліні,» Симон Наріжний, *Українська еміграція*, т. . Прага, 1942, стор. 210—219.
- Оглоблин, Олександр. «Дмитро Дорошенко,» *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. Париж—Нью Йорк, 1953, стор. 583—584.
- ” — «З листів Дмитра Дорошенка до О. П. Оглоблина.» *Український історик*, т. II, ч. 3—4, 1965, стор. 84—88.
- ” — «Рід і земля Дмитра Дорошенка,» *Український літопис*, ч. 1, 1953, стор. 67—76.
- Ohloblyn, O. „Ukrainian Historiography Outside Ukraine,“ *Alexander Ohloblyn, Ukrainian Historiography 1917—1956*. New York, 1957, pp. 395—410.
- Полонська-Василенко, Н. «Д. І. Дорошенко і його громадсько-політична діяльність,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 35—44.
- ” — «Дмитро Дорошенко,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 81—89.
- (Рецензійна стаття на *Мої спомини про давнє-минуле*.)
- ” — «Дмитро Іванович Дорошенко — історик державник,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 115—118.
- «Про літературну і наукову діяльність проф. Дмитра Дорошенка,» *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за роки 1892—1942*. Прага, 1942, стор. 5—8.
- (Стаття появилася без прізвища автора. Підписано «Видавництво».)
- Токаржевський-Карашевич, кн. «Дмитро Дорошенко (Зустрічі, знайомство, приятель),» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 131—137.
- Фасмер, Макс. «На згадку про Д. Дорошенка,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 31—34.
- Шульгин, О. «Дмитро Іванович Дорошенко в час першої світової війни і на початку революції,» *Український літопис*, ч. 1. 1953. стор. 45—56.